

PLASTICKY ZDOBENÁ MAZANICA Z DOBY BRONZOVEJ Z TORNALE

MARTA ĎURICOVÁ

Keywords: central Slovakia, Tornaľa, Bronze Age, Piliny Culture, settlements, plastically decorated daub.

Abstract: *Plastically decorated Bronze Age Daub from Tornaľa.* The find of a plastically decorated daub from Tornaľa has been known in the literature since the 1960s. However, despite its significance, the published mentions lack the basic data and thus relevant information not only about the heterogeneity of the find, but also about its quantity and further fundamental qualitative characteristics. The aim of the paper is therefore to process and fully evaluate the find in the context of similar artifacts coming mostly from the territory of Slovakia. In general, the find from Tornaľa represents a larger typologically diverse set of decorated and undecorated daub fragments, which comes from the destruction of a building with a wood frame construction. Within the shapes, the occurrence of various tip-shaped formations dominates. Regarding the decoration, a plastic relief in the form of ribs and protrusions appear most frequently, however, a spiral motif has also been used. Based on the pottery accompanying the set of artifacts in question, the whole find can be dated back to the first half of the Middle Bronze Age, represented by the BB1–BB2 (BC1) phases. In south-central Slovakia this dating corresponds with the early stage of the Piliny culture. The findings achieved in the article complement and expand the knowledge about the currently still little explored phenomenon concerning the wall relief decoration of the buildings in the Bronze Age.

1 ÚVOD

Počas kontroly predmetov zbierkového fondu archeológie v Stredoslovenskom múzeu v Banskej Bystrici v roku 2020, bol v depozitári nájdený súbor plasticky zdobenej mazanice. Jednotlivé bloky výmazov neboli označené evidenčným číslom a nachádzali sa v neoznačenej krabici zasunutej medzi ďalšími neurčenými predmetmi. Následné overovanie ich identity v múzejnej dokumentácii neprinieslo uspokojivé výsledky. Zistilo sa iba, že materiál bol získaný zberom v Tornaľi (okr. Revúca) v roku 1959, v bližšie nešpecifikovanej polohe Kolárov dom, pričom chýbali ďalšie údaje. Do istej miery sa preto javila súvislosť tohto nálezu s výskumom G. Balašu, archeológom vtedajšieho Krajského múzea v Banskej Bystrici, ktorý v rovnakom roku realizoval v Tornaľi výskum žiarového pohrebiska pilinskej kultúry v polohe Dobogó. Každopádne skutočnosť, že tu ide o materiál sídliskového charakteru nájdený v odlišnej polohe priamu spojitosť neumožňovala. S istotou bolo možné iba tvrdiť, že súbor plasticky zdobenej mazanice z Tornaľe predstavuje významný sídliskový nález z doby bronzovej, ktorý bol v roku 2005 vyradený zo zbierkového fondu múzea.

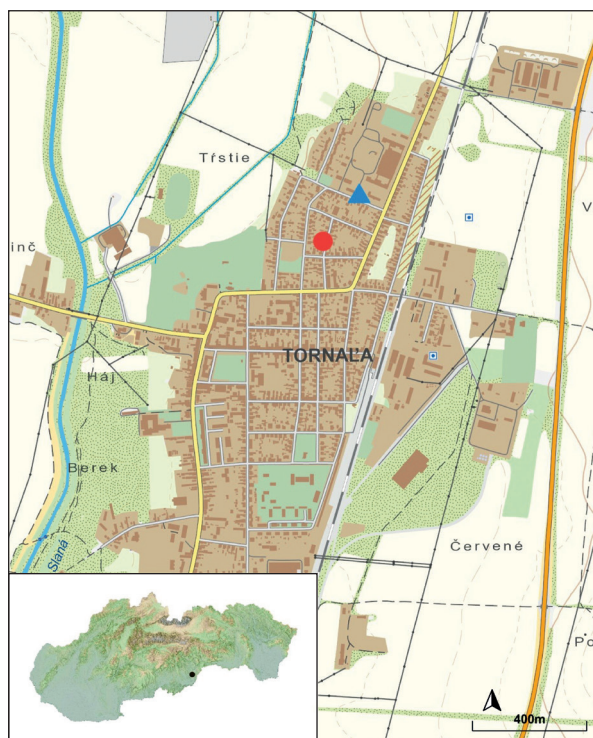
V snahe zaradiť celý súbor späť do archeologickej zbierky a identifikovať miesto a okolnosti jeho nájdenia bola získaná a preštudovaná výskumná dokumentácia z výskumu G. Balašu (1959) v Tornaľi, polohe Dobogó v roku 1959 a relevantné publikované údaje. Výsledkom bolo zistenie dvoch závažných skutočností. Prvou bola absencia údajov týkajúcich sa samotného miesta nález, ktoré bolo označené iba ako „Kolárov dom“ a teda neschopnosť priestorového vymedzenia predpokladaného sídliska voči pohrebisku v polohe Dobogó. Druhou skutočnosťou bolo zistenie, že celý súbor mazanice napriek svojmu významu nebol dosiaľ spracovaný a nálezite publikovaný. Prvé publikované zmienky o náleze pochádzajú síce zo 60. rokov minulého storočia, majú však iba informatívny charakter (Balaša 1966, 49; Paulík 1969). Ide predovšetkým o článok J. Paulíka (1969, 143), ktorý nález z Tornaľe ako celok spomína, v súvislosti s ním však pozornosť upriamil iba na jeden fragment, ktorý považoval za pozostatok hlineného oltáríka. Neskôršie zmienky v odbornej literatúre sa bez výnimky už iba odvolávali na spomenutú štúdiu, pričom rozsah a charakter celého súboru zostával neznámy. Primárnym cieľom predkladané-

ho príspevku je preto komplexné vyhodnotenie nálezů plasticky zdobenej mazanice z Tornaľa a jeho zasadenie do kontextu súvisiacich nálezů, ktoré pochádzajú predovšetkým z lokalít na území dnešného Slovenska.

2 MIESTO NÁLEZU A NÁLEZOVÁ SITUÁCIA

Označenie „Kolárov dom“ udávané G. Balašom (1959, 20; 1966, 49) vo výskumnej dokumentácii a v publikácii venovanej výskumu žiarového pohrebiska v polohe Dobogó neumožňovalo lokalizovanie tejto evidentne odlišnej polohy. Presnú polohu domu, ako aj celé meno vlastníka pozemku pomohli zistiť až dodatočne získané archívne údaje Správy katastra v Revúcej. Podľa nich sa predmetný súbor mazanice našiel na parcele L. Kolára s č. 1690, ktorá sa nachádza na Puškinovej ulici v Tornaľi (obr. 1). Na základe tohto zistenia je možné konštatovať, že sídlisko s nálezom plasticky zdobenej mazanice sa nachádzalo približne 170 m juhozápadne od žiarového pohrebiska pilinskej kultúry skúmaného v 50. a 60. rokoch minulého storočia G. Balašom (1959; 1961) a neskôr V. Furmánkom (1968; 1973).

Z výskumnej dokumentácie G. Balašu (1959, 20, 21) vyplýva, že súbor objavil L. Kolár v prvej polovici júla 1959 pri hĺbení základov svojho domu. Bližšie údaje, akým spôsobom sa G. Balaša k nálezom dostal však chýbajú. Dnes sa preto možno už len domnievať, že nálezca svoj objav odovzdal G. Balašovi najskôr v druhej polovici júla 1959, teda v čase prebiehajúceho výskumu žiarového pohrebiska na neďalekej polohe Dobogó. V tom období, podľa všetkého, urobil G. Balaša aj obhliadku miesta nálezů na pozemku L. Kolára, pretože vo výskumnej dokumentácii k polohe Dobogó uvádza svoje zistenie týkajúce sa viditeľných obrysov sídliskových jám v profile vyhlbených základů domu. Celý súbor mazanice údajne pochádza iba z jednej z týchto jám. Spolu s mazanicou našiel majiteľ pozemku v jej výplni aj torzá troch rekonštruovateľných nádob, ako aj črepy z ďalších z nádob. V dôsledku ziste-

Obr. 1. Tornaľa (okr. Revúca) – lokalizácia pilinského sídliska v polohe Kolárov dom (červený kruh) a pohrebiska v polohe Dobogó (modrý trojuholník) na základnej mape ZBGIS. Zdroj: ÚGKK SR; grafika: M. Ďuricová.

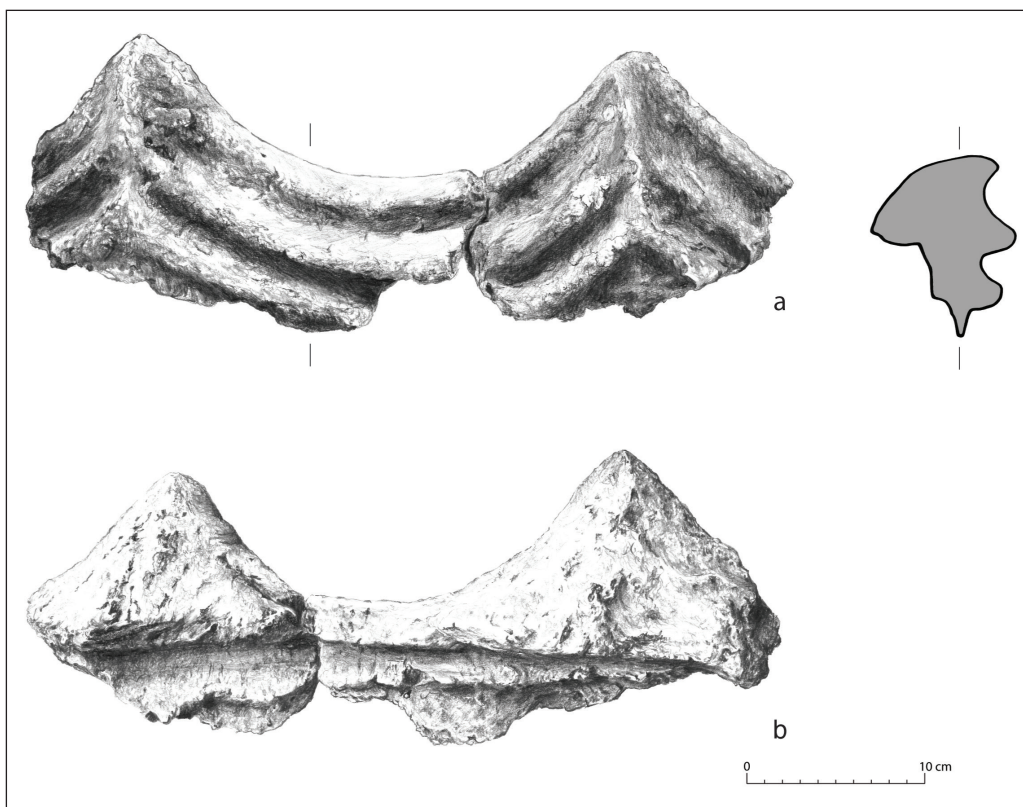
Fig. 1. Tornaľa (dist. Revúca) – location of the Piliny culture settlement at the site Kolárov dom (red dot) and burial ground at Dobogó (blue triangle) on the base map from the ZBGIS Map Client. Source: Geodesy, Cartography and Cadastre Authority of the Slovak Republic; graphics: M. Ďuricová.

ných skutočností G. Balaša vyhlbil nadväzne na profil vykopaného základu s obrysom pravekej sídliskovej jamy menšiu sondu. Z jej obsahu sa mu podarilo dodatočne získať početné keramické fragmenty prevažne z hrubostenných nádob so slamovaným povrchom, medzi ktorými sa vyskytol aj úlomok hlinenej prenosnej piecky a tiež torzo zrnôtierky a hlinené závažie.¹

3 OPIS NÁLEZOV MAZANICE

1. Symetrický dvojčipy mazanicový útvar s plasticou výzdobou (obr. 2). Fragment tvorený dvomi cípmi s mierne dovnútra prehnutými bočnými stenami, ktoré sú navzájom spojené v nadol ohnutom poloblúku. Na

¹ Všetky uvedené predmety tvoria súčasť zbierkového fondu Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici, kde sú uložené pod evidenčnými číslami A-10439 až A-10441 (rekonštruované nádoby), A-10442 (závažie), A-10443 (zrnôtierka), A-11398 až A-11400, A-11402 až A-11490 (fragmenty keramiky), A-11401 (fragment prenosnej piecky).

Obr. 2. Tornaľa – Kolárov dom. Symetrický dvojčipý mazanicový útvar s plastickou výzdobou č. 1. Kresba: M. Loydlová; grafika: M. Hrínko.

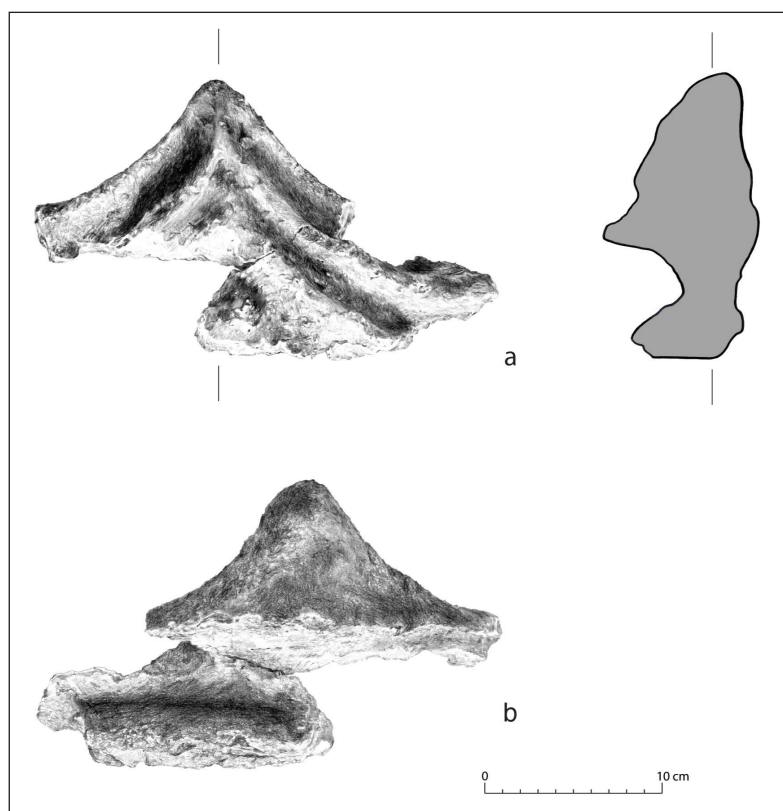
Fig. 2. Tornaľa – Kolárov dom. Daub fragment consisting of two symmetrical plastically decorated tips no. 1. Drawing: M. Loydlová; graphics: M. Hrínko.

frontálnej strane plastická výzdoba v podobe paralelného rebrovania kopírujúceho horný obrys cípov. Ide o trojicu horizontálne prebiehajúcich rebier, ktoré sú v obidvoch cípoch spojené jedným krátkym vertikálne umiestneným rebrom vychádzajúcim z ukončenia cípu smerom nadol. Zadná strana je bez výzdoby, zaoblená a hladená. Na spodnej a čiastočne aj zadnej strane viditeľný negatív po dvojitom horizontálne situovanom tráme. Materiál s prímiesou rastlinných zvyškov, hnedej až tmavej sivohnedej farby, sekundárne silno prepálený. Predná strana a horné okraje cípov sú miestami pokryté tenkou vrstvou jemného hlineného náteru bledej, pôvodne asi bielej farby. Hrúbka náteru sa pohybuje v rozpätí 0,1–0,2 cm. Rozmery: v. 16 cm, š. 42 cm, hr. 11 cm (telo cípu bez plastickej výzdoby), v. plastických rebier 1,5–2 cm.

2. Symetrický cípovitý mazanicový útvar s plasticou výzdobou rebier a výčnelku (obr. 3). Plastická výzdoba na frontálnej strane, tak ako v prípade cípu č. 1, pozostáva z trojice paralelne situovaných rebier, ktoré sú v cípe spojené jedným krátkym vertikálne umiestneným

rebrom vychádzajúcim z ukončenia cípu smerom nadol. V spodnej časti pod vertikálnym rebrom v mieste medzi obidvomi vnútornými rebrami zbiehajúcimi sa zo strán k vrcholu cípu plastický výčnelok okrúhleho tvaru. Zadná strana bez výzdoby, zaoblená a hladená. Na spodnej a čiastočne aj zadnej strane je viditeľný negatív po dvoch nad sebou situovaných trámoch s ostrými hranami. Hrúbka horného trámu 3 cm, hrúbka mazanicovej vrstvy medzi obidvomi trámami 2,2 cm. Materiál s prímiesou rastlinných zvyškov a drobného štrku, pôvodne svetlohnedej farby. Tmavé sivohnedé sfarbenie povrchu spôsobené sekundárnym prepálením materiálu. Na prednej strane a horných okrajoch cípu miestami stopy po tenkej vrstve hlineného náteru pôvodne zrejme bielej farby. Hrúbka náteru 0,1–0,2 cm. Rozmery: v. 15,5 cm, š. 25,5 cm, hr. 6,7 cm (telo cípu bez plastickej výzdoby), v. plastických rebier 2–2,5 cm.

3. Symetrický cípovitý mazanicový útvar s plasticou výzdobou (obr. 4: 1). Plastická výzdoba na frontálnej strane, tak ako v prípade cípu č. 1 a 2, pozostáva z trojice paralelne situovaných rebier, ktoré sú v cípe spoje-

Obr. 3. Tornaľa – Kolárov dom. Symetrický cípovitý mazanicový útvar s plasticou výzdobou č. 2. Kresba: M. Loydlová; grafika: M. Hrinko.

Fig. 3. Tornaľa – Kolárov dom. Symmetrical tip-shaped daub fragment with applied plastic decoration no. 2. Drawing: M. Loydlová; graphics: M. Hrinko.

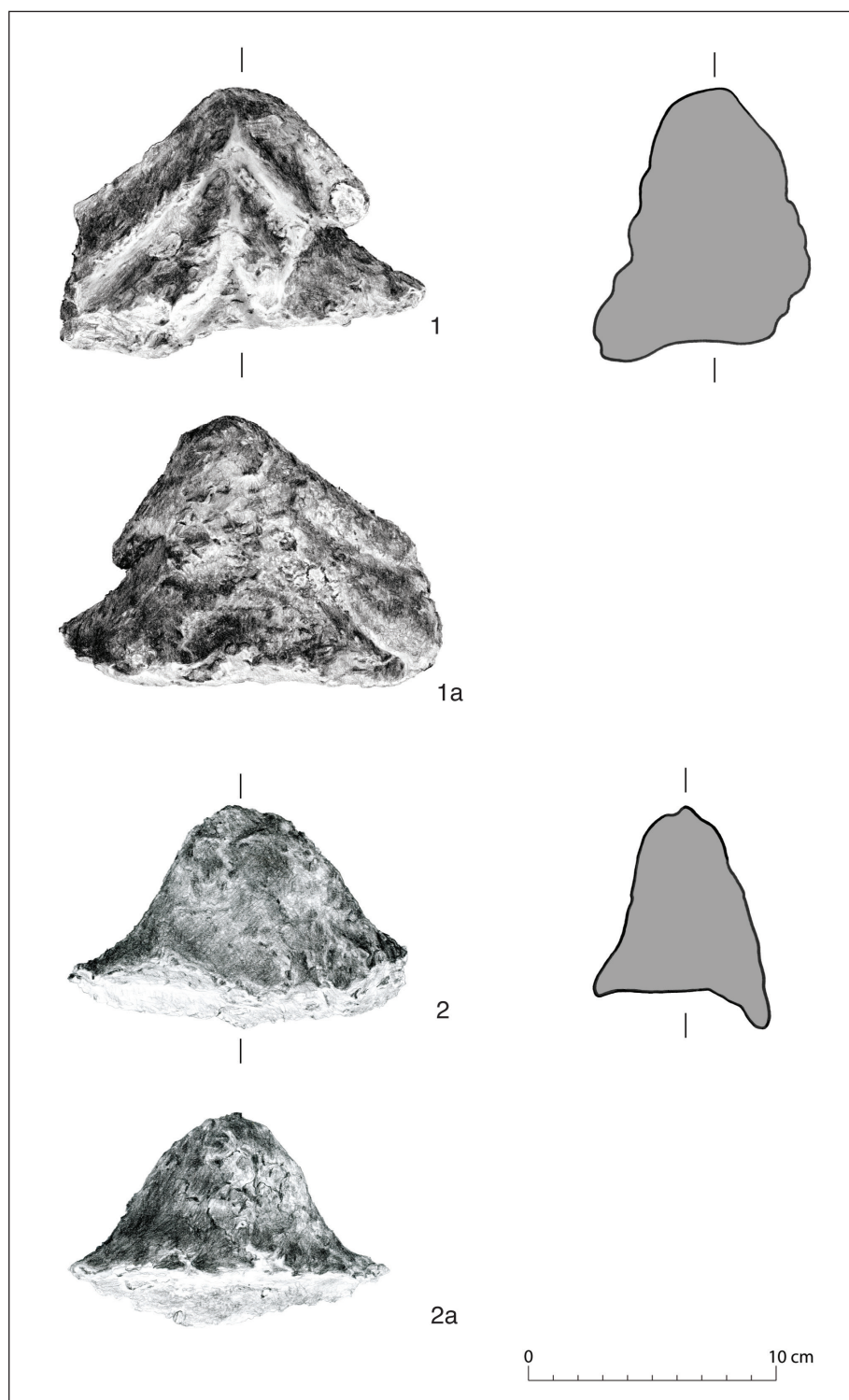
né jedným krátkym vertikálne umiestneným rebrom vychádzajúcim z ukončenia cípu smerom nadol. Časť plastickej výzdoby na ľavej strane cípu sa nezachovala, jadro cípu v týchto miestach je hladené. Zadná strana bez výzdoby, zaoblená a hladená. Spodná strana vodorovná, mierne zaoblená so zníženou prednou a zadnou hranou – zrejme negatív po guľatine. Materiál s prímiesou rastlinných zvyškov pôvodne zrejme svetlohnedej farby. Tmavé sivohnedé sfarbenie povrchu spôsobené sekundárnym prepálením materiálu. Na prednej strane a horných okrajoch cípu miestami stopy po tenkej vrstve hlineného náteru pôvodne asi bielej farby. Hrúbka náteru 0,1–0,2 cm. Rozmery: v. 11 cm, š. 15,5 cm, hr. 7,5 cm (telo bez plastickej výzdoby), v. plastickej rebier 1,5–2,3 cm.

4. Symetrický cípovitý mazanicový útvar bez plastickej výzdoby (obr. 4: 2). Frontálna strana mierne zaoblená, zarovnaná, v mieste ukončenia cípu mierne ohnutá smerom dozadu. Okraje široko zaoblené. Zadná strana zaoblená, základňa cípu mierne rozšírená do strany. Spodná strana vodorovná, mierne zaoblená smerom dovnútra cípu so zníženou prednou a zadnou hranou – zrejme negatív po guľatine. Materiál s prímiesou rastlinných zvyškov svetlohnedej a tmavšej hnedosivej farby,

sekundárne prepálený. Rozmery: v. 9,5 cm, š. 13 cm, hr. 7 cm.

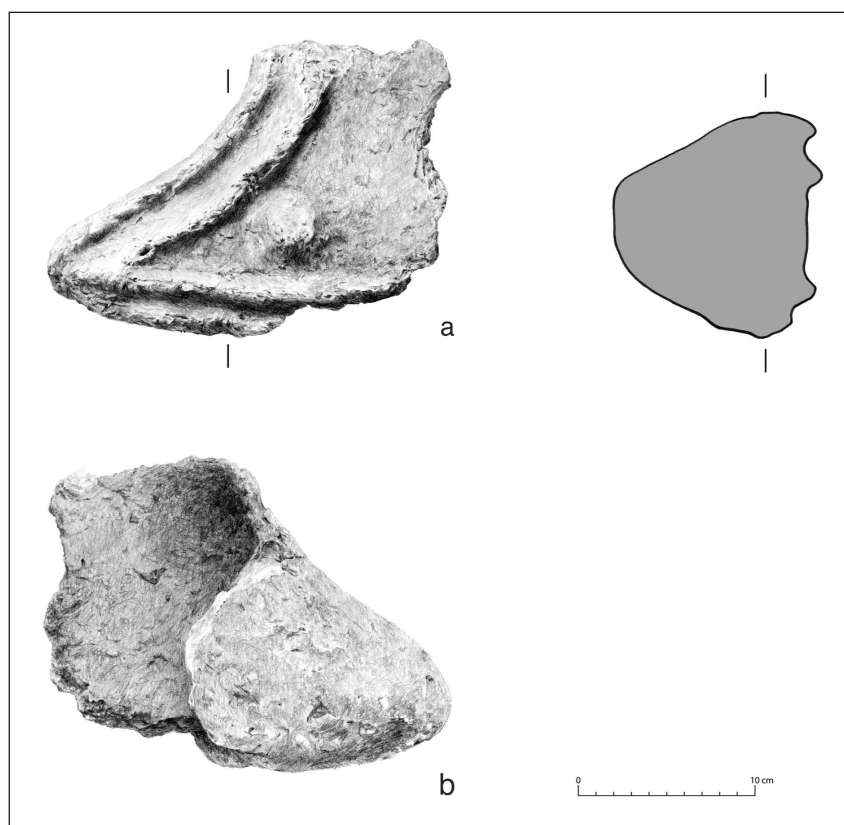
5. Asymetrický cípovitý mazanicový útvar s plasticou výzdobou rebier a výčnelku (obr. 5). Na frontálnej strane reliéf v podobe dvojice rebier situovaných paralelne pozdĺž okrajov cípu. V jeho ukončení sú obidve rebra spojené jedným krátkym priečnym rebrom orientovaným kolmo na vrchol cípu. V mieste medzi obidvomi vnútornými rebrami zbiehajúcimi sa z oboch protilahlých strán k vrcholu cípu plastický výčnelok okrúhleho tvaru. Zadná strana bez výzdoby, zaoblená a hladená. Vnútorná strana frontálnej steny cípu zarovnaná, na vnútornej strane cípu v strede oblúkovitá priehlbina o priemere približne 4 cm. Materiál s prímiesou rastlinných zvyškov, pôvodne asi svetlohnedej farby. Tmavšie sfarbenie zrejme spôsobili nánosy nečistôt a sekundárne prepálenie materiálu. Vnútorná strana fragmentu prepálená do tmavosiva. Rozmery: v. 18 cm, š. 23 cm, hr. 10,5 cm (telo bez plastickej výzdoby), v. rebier približne 1 cm. Výčnelok: v. 1,8 cm, Ø 3,5 cm.

6. Asymetrický cípovitý mazanicový útvar s plasticou výzdobou rebier a výčnelku (obr. 6). Reliéfna výzdoba na frontálnej strane vrátane plastickej výčnelku a zadná strana identická s opisom fragmentu č. 5. Vnú-

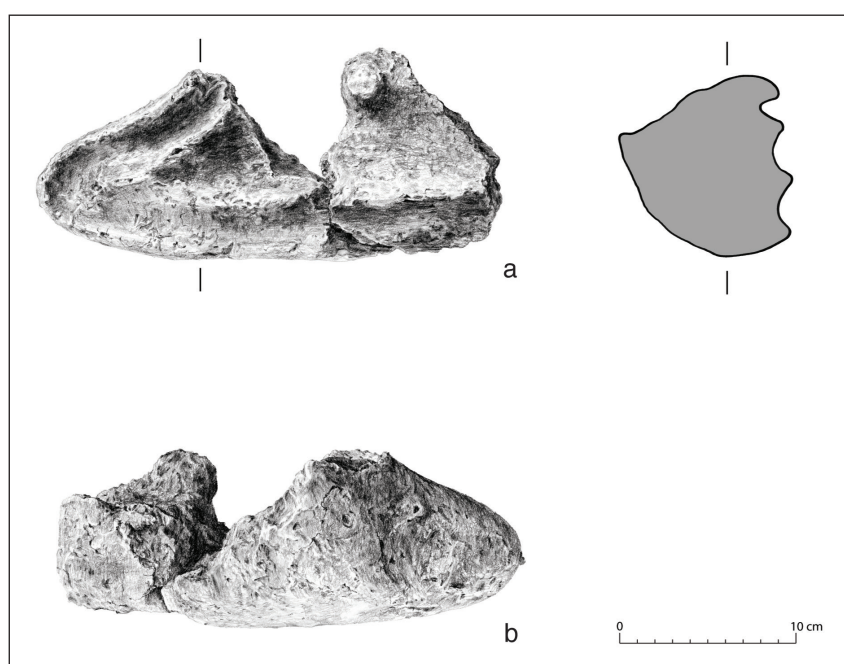
Obr. 4. Tornaľa – Kolárovo dom. Symetrické cípovité mazanicové útvary: 1 – s plastickou výzdobou č. 3, 2 – bez plastickej výzdoby č. 4. Kresba: M. Loydlová; grafika: M. Hrinko.

Fig. 4. Tornaľa – Kolárovo dom. Symmetrical tip-shaped daub fragments: 1 – with plastic decoration no. 3, 2 – without plastic decoration no. 4. Drawing: M. Loydlová; graphics: M. Hrinko.

Obr. 5. Tornaľa – Kolárov dom. Asymetrický cípovitý mazanicový útvar s plastickou výzdobou č. 5. Kresba: M. Loydlová; grafika: M. Hrinko.

Fig. 5. Tornaľa – Kolárov dom. Asymmetrical tip-shaped daub fragment with applied plastic decoration no. 5. Drawing: M. Loydlová; graphics: M. Hrinko.

Obr. 6. Tornaľa – Kolárov dom. Asymetrický cípovitý mazanicový útvar s plastickou výzdobou č. 6. Kresba: M. Loydlová; grafika: M. Hrinko.

Fig. 6. Tornaľa – Kolárov dom. Asymmetrical tip-shaped daub fragment with applied plastic decoration no. 6. Drawing: M. Loydlová; graphics: M. Hrinko.

tornú stranu tvorí neopracované jadro výmazu prepálené do tmavosiva. Materiál s prímiesou rastlinných zvyškov, pôvodne asi svetlohnedej farby. Predná strana cípu a jeho okraje pokryté tenkou vrstvou jemného hlineného náteru bledej, pôvodne asi bielej farby. Hrúbka náteru 0,1–0,2 cm. Rozmery: v. 11 cm, š. 25,5 cm, hr. 8

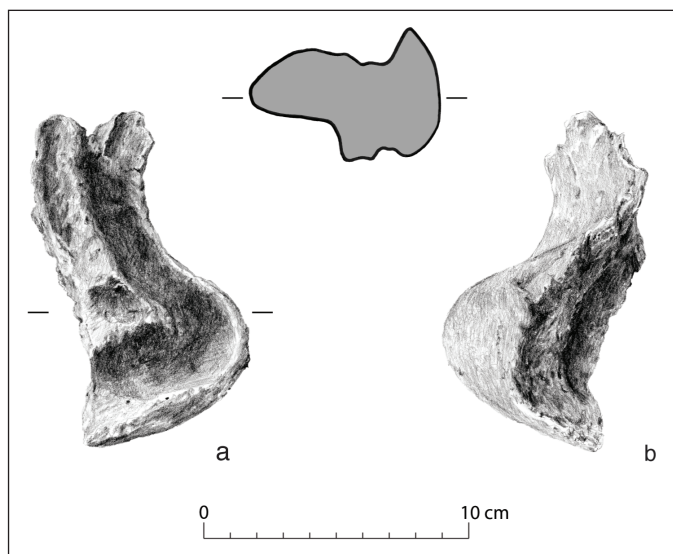
cm (telo bez plastickej výzdoby), v. rebier približne 1,3 cm. Výčnelok: v. 1,8 cm, Ø 3 cm.

7. Asymetrický cípovitý mazanicový útvar s plasticou výzdobou. Reliéfna výzdoba na frontálnej strane v podobe dvojice rebier situovaných paralelne pozdĺž okrajov cípu. V jeho ukončení sú obidve rebrá spojené

Obr. 7. Tornaľa – Kolárov dom. Asymetrický cípovitý mazanicový útvar s plastickou výzdobou č. 10.

Kresba: M. Loydlová; grafika: M. Hrinko.

Fig. 7. Tornaľa – Kolárov dom. Asymmetrical tip-shaped daub fragment with applied plastic decoration no. 10. Drawing: M. Loydlová; graphics: M. Hrinko.

jedným krátkym priečnym rebrom orientovaným kolmo na vrchol cípu. Plastický reliéf zachovaný predovšetkým na dolnom okraji cípu, na hornom okraji iba v náznaku. Zadná strana zaoblená a hladená. Vnútorňú stranu tvorí neopracované jadro výmazu prepálené do tmavosiva. V jeho strednej časti menšia hrotitá priehlbina. Materiál s prímiesou rastlinných zvyškov. Predná strana cípu a jeho okraje pokryté tenkou vrstvou jemného hlineného náteru bledej, pôvodne asi bielej farby, ktorý je miestami odlúpený. Hrúbka náteru 0,1–0,2 cm. Rozmery: v. 12 cm, š. 17 cm, hr. 8,5 cm (telo bez plastickej výzdoby), v. rebier približne 1,5 cm.

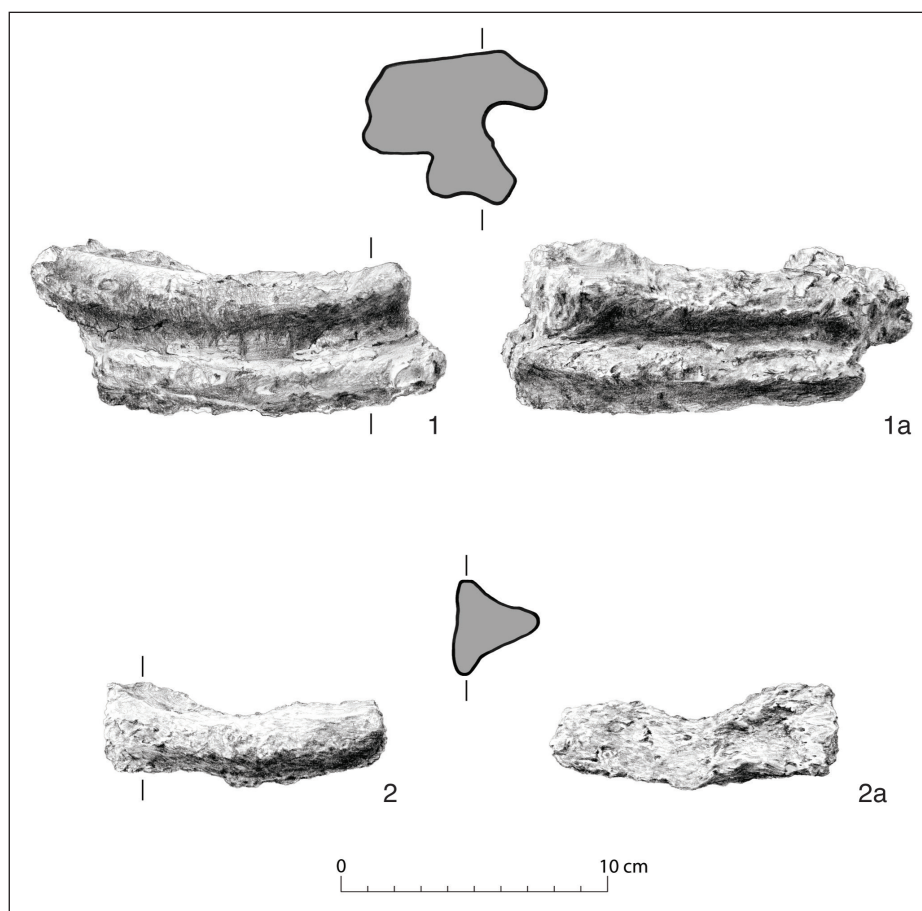
8. Asymetrický cípovitý mazanicový útvar s plasticou výzdobou. Reliéfna výzdoba na frontálnej strane v podobe dvojice rebier situovaných paralelne pozdĺž okrajov cípu. V jeho ukončení sú obidve rebrá spojené jedným krátkym priečnym rebrom orientovaným kolmo na vrchol cípu. Plastický reliéf zachovaný predovšetkým na hornom okraji cípu, na dolnom okraji iba v náznaku. Zadná strana zaoblená a hladená. Vnútorňú stranu tvorí neopracované jadro výmazu prepálené do tmavosiva. V jeho strednej časti plytká priehlbina. Materiál s prímiesou rastlinných zvyškov. Predná strana cípu a jeho okraje pokryté tenkou vrstvou jemného hlineného náteru bledej, pôvodne asi bielej farby, ktorý je na spodnom okraji cípu odlúpený. Hrúbka náteru 0,1–0,2 cm. Rozmery: v. 9,5 cm, š. 10,3 cm, hr. 7 cm (telo bez plastickej výzdoby), v. rebier približne 1–1,3 cm.

9. Asymetrický cípovitý mazanicový útvar s plasticou výzdobou. Reliéfna výzdoba na frontálnej strane zachovaná iba v strednej časti – ide o miesto stretu obi-

dvoch vnútorňých rebier ústiacych do jedného krátkeho rebra orientovaného kolmo na vrchol cípu. Reliéfna vrstva s vonkajšími rebrami pri okrajoch cípu sa nezachovala. Zadná strana zaoblená a hladená – sčasti sa na nej zachoval odtlačok šikmo situovanej hrany dosky. Vnútorňú stranu tvorí neopracované jadro výmazu prepálené do tmavosiva. V jeho strednej časti plytká priehlbina. Materiál s prímiesou rastlinných zvyškov. Predná strana cípu a jeho okraje pokryté tenkou vrstvou jemného hlineného náteru bledej, pôvodne asi bielej farby, ktorý je miestami opadaný. Hrúbka náteru 0,1–0,2 cm. Rozmery: v. 8 cm, š. 8 cm, hr. 6 cm (telo bez plastickej výzdoby), v. rebier približne 1 cm.

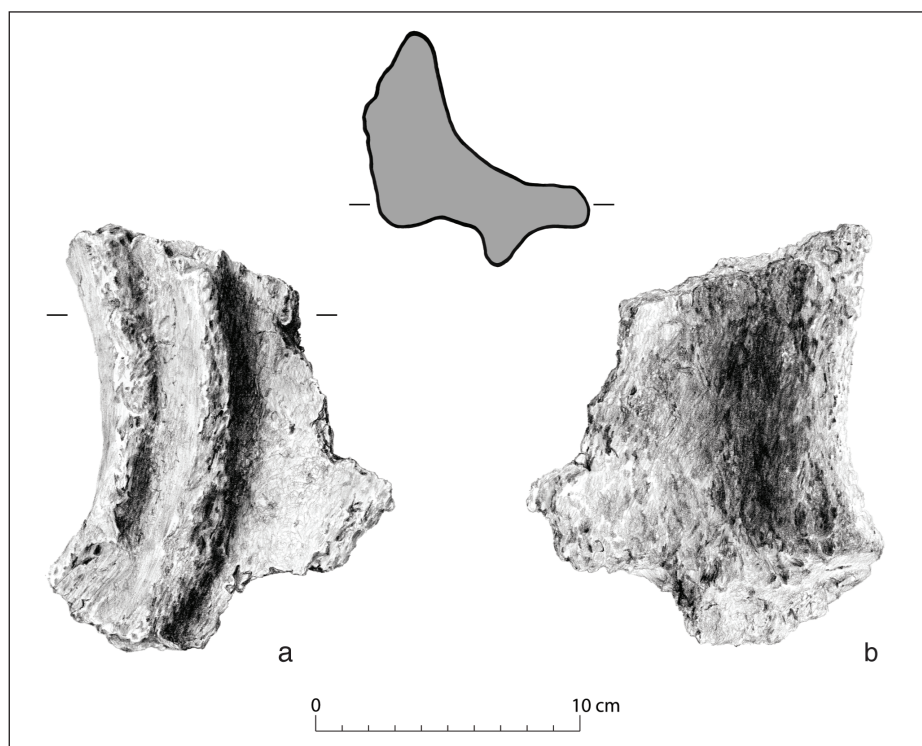
10. Asymetrický cípovitý mazanicový útvar s plasticou výzdobou (obr. 7). Reliéfna výzdoba na frontálnej strane pozostáva z dvojice paralelných okrajových rebier, ktoré sú navzájom oddelené širším hladeným žliabkom. Vonkajšie rebro tvoriace okraj cípu je zúžené a mierne zatiahnuté ponad žliabok. Vrchol cípu, okraje a zadná strana celého fragmentu sú zaoblené a hladené. Na vnútornej strane v strednej časti cípu plytká priehlbina – materiál v týchto miestach je prepálený do tmavosiva. Materiál s prímiesou rastlinných zvyškov. Predná strana cípu a jeho okraje pokryté tenkou vrstvou jemného hlineného náteru tmavej hnedosivej farby. Hrúbka náteru 0,1–0,2 cm. Rozmery: v. 13 cm, š. 7 cm, hr. 5,5 cm (telo bez plastickej výzdoby), v. rebier približne 1–1,5 cm.

11. Fragment mazanice s dvomi plasticými rebrami (obr. 8: 1). Frontálnu stranu úlomku tvorí dvojica horizontálne situovaných rebier ohnutých smerom nadol v miernom poloblúku. Profil rebier má približne

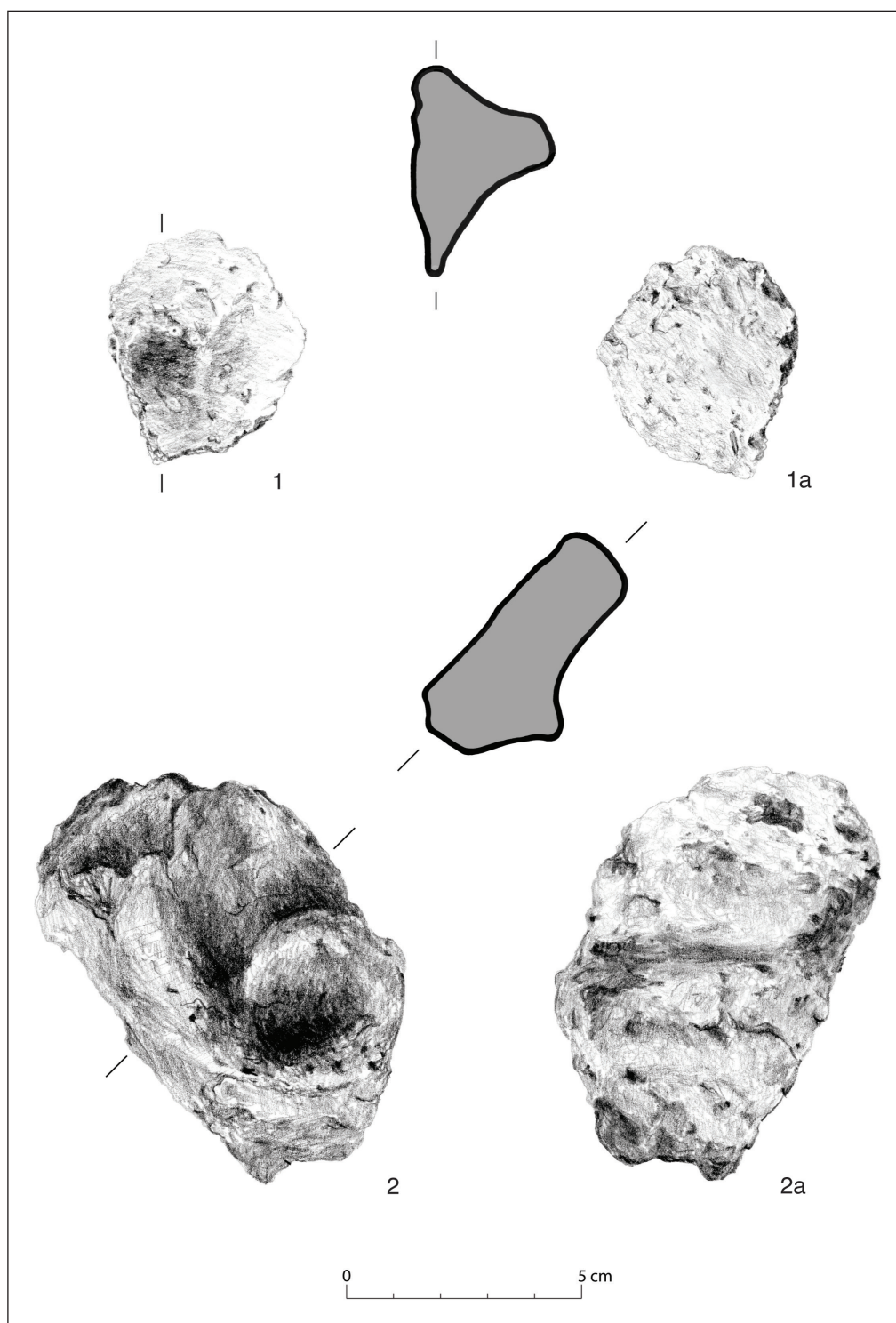
Obr. 8. Tornala – Kolárovdom. Fragmentsy mazanícových rebier: 1 – úlomok s dvomi rebrami č. 11, 2 – samostatné rebro č. 12. Kresba: M. Loydlová; grafika: M. Hrinko.

Fig. 8. Tornala – Kolárovdom. Rib-shaped daub fragments: 1 – double rib fraction no. 11, 2 – single rib fraction no. 12. Drawing: M. Loydlová; graphics: M. Hrinko.

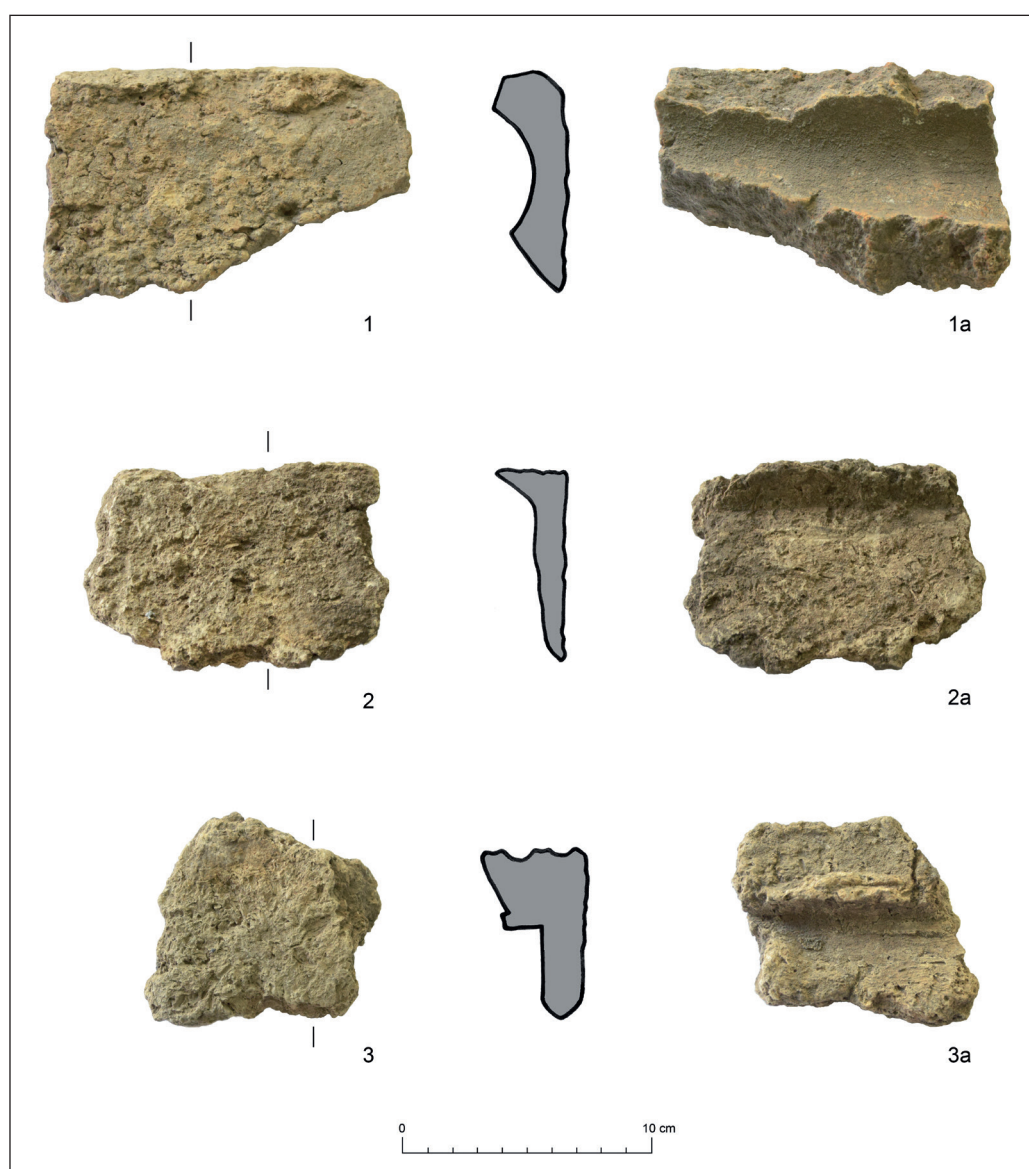
Obr. 9. Tornala – Kolárovdom. Fragment mazanice s plastickou výzdobou č. 13. Kresba: M. Loydlová; grafika: M. Hrinko.

Fig. 9. Tornala – Kolárovdom. Plastically decorated daub fragment no. 13. Drawing: M. Loydlová; graphics: M. Hrinko.

Obr. 10. Tornaľa – Kolárov dom. 1 – fragment mazanicového výčnelku č. 14, 2 – fragment mazanice s plastickou špirálovou výzdobou č. 15. Kresba: M. Loydlová; grafika: M. Hrinko.

Fig. 10. Tornaľa – Kolárov dom. 1 – daub fragment in shape of a conical protrusion no. 14, 2 – daub fragment with a plastic spiral decoration no. 15. Drawing: M. Loydlová; graphics: M. Hrinko.

Obr. 11. Tornaľa – Kolárov dom. Výber fragmentov nezdobenej mazanice. Foto: M. Loydlová; grafika: E. Smoleková.
Fig. 11. Tornaľa – Kolárov dom. Selection of undecorated daub fragments. Photo: M. Loydlová; graphics: E. Smoleková.

trojuholníkový tvar so zaobleným vrcholom. Na zadnej strane negatív vodorovne situovaného trámu s pravouhlo odsadenou hranou. Materiál s prímiesou rastlinných zvyškov, hnedej až tmavej sivohnedej farby, silno prepálený. Na frontálnej strane miestami zvyšky jemného hlineného náteru bledej, pôvodne asi bielej farby. Hrúbka náteru 0,1–0,2 cm. Rozmery: v. 7 cm, š. 16 cm, hr. celého fragmentu 6 cm, v. plastických rebier 2 cm, š. rebier pri základni 2 cm.

12. Fragment mazanicového rebra (obr. 8: 2). Frontálna strana pozostáva z jedného mierne poloblúkovito ohnutého rebra, ktoré má v profile trojuholníkový priez so zaobleným vrcholom. Zadná strana je rovná. Ma-

teriál s prímiesou rastlinných zvyškov tmavej sivohnedej farby. Rozmery: š. fragmentu 10,7 cm, v. rebra 2,8 cm, š. základne rebra 3,4 cm.

13. Fragment mazanice s plastickou výzdobou (obr. 9). Reliéfna výzdoba na frontálnej strane pozostáva z dvojice paralelných poloblúkových rebier, kopírujúcich nepoškodený dovnútra preliačený okraj. Zvyšnú časť frontálnej strany úlomku pod vnútorným rebrom tvorí časť rovnej platne. Okraj fragmentu je rozšírený a hladenný. Zadnú stranu predstavuje vnútorná plocha frontálnej a bočnej okrajovej strany – prechod medzi nimi je nevyznačený, poloblúkový. Materiál s prímiesou rastlinných zvyškov pôvodne svetlohnedej farby. Frontálna strana

fragmentu a jeho okraj pokryté tenkou vrstvou jemného hlineného náteru bledej, pôvodne asi bielej farby. Hrúbka náteru 0,1 cm. Zadná strana je bez náteru tmavosivej farby, výrazne prepálená. Rozmery: v. 15,3 cm, š. 11,5 cm, hr. 6,5 cm, v. rebier približne 1–1,5 cm.

14. Fragment mazanicového výčnelku (obr. 10: 1). Kuželovitý výčnelok so zaobleným ukončením pozvoľne vystupujúci zo základne okrúhleho tvaru. Spodná strana výčnelku rovná. Rozmery: v. 2,8 cm, max. Ø základne 5 cm.

15. Fragment mazanice s plastickou výzdobou v tvare špirály (obr. 10: 2). Na frontálnej strane reliéfná výzdoba so špirálovým motívom. Rebko tvoriace líniu špirály trojuholníkového prierezu so zaobleným vrcholom a šikmými stenami plynule prechádzajúcimi do rovného podkladu. Zadná strana rovná, prepálená do tmavosiva, v jej strede v celej šírke úlomku vodorovná ryha. Materiál s prímiesou rastlinných zvyškov. Frontálna strana pokrytá tenkou vrstvou jemného hlineného náteru bledej, pôvodne asi bielej farby. Hrúbka náteru 0,1 cm. Rozmery: v. 9,4 cm, š. 6 cm, hr. 1,5 cm (telo bez plastickej výzdoby). Rebko špirály v. 1 cm, š. základne 1 cm.

16.–21. Fragменты mazanice bez plastickej výzdoby (obr. 11). Celkovo ide o šesť väčších blokov hlinených výmazov s dorovna tvarovanou frontálnou stranou. V jednom prípade sa na hornom okraji čelnej strany zachovala súvislá vrstva tenkostennej omietky bledej farby hrubej 0,1 cm (obr. 11: 1). Na zadnej resp. bočnej strane všetkých fragmentov negatívy po horizontálne situovanej guľatine, resp. trámoch. Materiál s prímiesou rastlinných zvyškov svetlohnedej a hnedosivej farby, niektoré silne prepálené do tmavosiva.

4 ANALÝZA NÁLEZOV MAZANICE

Prezentovaný súbor tvorí 21 fragmentov mazanice, z toho 15 kusov predstavujú úlomky s plastickou výzdobou a 6 kusov je nezdobených. Celý súbor možno na základe tvaru, výzdoby a zachovaných stôp po konštrukčných detailoch rozdeliť do štyroch skupín.

4.1 FRAGMENTY PLASTICKY ZDOBENEJ MAZANICE V TVARE SYMETRICKÝCH CÍPOV

Do prvej skupiny boli zaradené štyri fragmenty v tvare symetrického cípu (obr. 2–4). Všetky cípy

majú tvar pravidelného rovnoramenného trojuholníka s mierne dovnútra prehnutými bočnými stenami a tri z nich aj plasticky zdobenú frontálnu stranu. Reliéfná výzdoba má vo všetkých troch prípadoch podobu paralelného rebrovania kopírujúceho horný obrys cípov. Každý fragment je zdobený tromi horizontálne prebiehajúcimi rebrami, ktoré sú vo vrchole cípu navzájom spojené jedným vertikálne umiestneným rebrom vychádzajúcim z ukončenia cípu smerom nadol. V jednom prípade sa zachoval aj plastický výčnelok, ktorý bol umiestnený centrálnne v spodnej časti cípu pod vertikálnym rebrom (obr. 3).

Výnimočný nález predstavuje fragment s dvomi cípmi, ktoré sú navzájom spojené prítlahými bočnými stenami vytvárajúcimi nadol ohnutý poloblúk (obr. 2). Podobný fragment mazanice s dvomi cípmi zdobenými plastickým rebrovaním je v súčasnosti na území Slovenska známy len z Trebatíc (*Paulík 1962*, 34–43, obr. 7). V súvislosti so sledovanými nálezmi sa vo väčšom počte stretávame predovšetkým s takými, ktoré predstavujú samostatné mazanicové cípy. Je pritom veľmi pravdepodobné, že tieto jednotlivé cípovité útvary mohli pôvodne tiež tvoriť súčasť súvislej viaccípej reliéfnaj výzdoby.

Zadná strana všetkých cípov prvej skupiny je nezdobená, oblúkovitá a hladená, v spodnej časti rozšírená. Toto rozostrenie základne úzko súviselo so stabilným upevnením mazanicovej hmoty na podklad. Vzhľad zadných strán mal tak čisto praktickú podobu usposobenú konštrukčnému základu pod cípmi. Poukazujú na to predovšetkým horizontálne situované negatívy po trámoch, prípadne guľatine, bez výnimky pozorované na spodnej strane týchto cípov. Na základe uvedeného možno predpokladať, že cípovité útvary sledovaného typu sa nanášali resp. formovali na povrchu už stojacich drevených konštrukcií v horizontálnej rovine. Podľa odtlačkov výdrev zistených na vnútornej strane frontálnej steny niektorých exemplárov je ďalej zrejme, že mazanica sa aplikovala nielen na povrchu vodorovného prekladu, kde vytvárala telo cípu, ale niekedy tiež na bočnú stranu trámu z čelného pohľadu. Táto strana však už bývala zdobená reliéfnou vrstvou, ktorá pokrývala celú prednú stranu cípu.

Obr. 12. Pyraunoi otomanskej kultúry s cípvitou výzdobou vykurovacích otvorov: 1 – Spišský Štvrtok, objekt 40 (podľa *Vladár 1978*); 2 – Košice-Barca, dom 2. Zdroj: archív AÚ SAV– upravené.

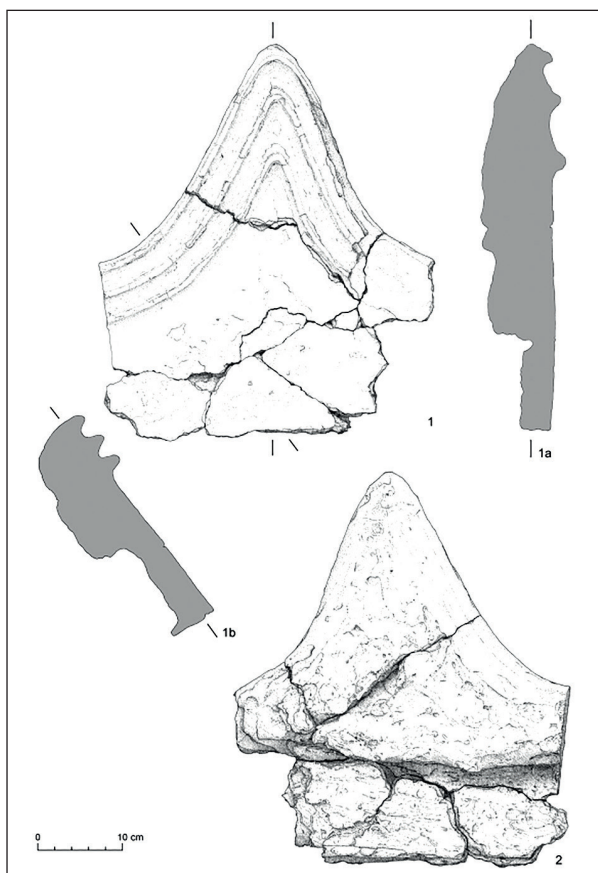
Fig. 12. Pyraunoi of the Otomani culture with tip-shaped plastic decoration of heating openings: 1 – Spišský Štvrtok, feature 40 (after: *Vladár 1978*); 2 – Košice-Barca, house 2. Source: archive of IA SAS– modified.

Samotné cípy boli podľa všetkého vyhotovované vo viacerých fázach. Základ tvorili hladené cípy so zaobleným vrcholom bez plastickej výzdoby. Išlo o podklad, na frontálnu stranu ktorého sa neskôr po zaschnutí výmazu nanášala plasticky tvarovaná vrstva sčasti prekrývajúca okraje cípu. Dokladá to tak v analyzovanom súbore zastúpený fragment cípu bez akejkoľvek výzdoby ako aj úlomok, z ktorého časť plastickej výzdoby opadala (obr. 4: 1, 2). Takýto výrobný postup je viditeľný aj na niektorých ďalších zachovaných fragmentoch. Záverečná úprava spočívala v pokrytí plastickej výzdoby tenkou vrstvičkou bielej hlinky, prípadne jemne plavenej hliny, ktorá sa mohla maľovať farbivami vyrobenými z minerálnych pigmentov. Zdá sa, že išlo pôvodne o bielu farbu, resp. farbu bledého odtieňa, avšak v dôsledku vysokého stupňa prepálenia všetkých zachovaných fragmentov nemožno tento predpoklad bez odborných laboratórnych analýz pokladať za jednoznačný.

Použitie plastickej výzdoby na frontálnej strane cípov, náročnosť ich výroby spolu s umiest-

nením na povrchu horizontálne umiestnených drevených prekladov dovoľujú predpokladať, že architektonický článok so sledovaným typom výzdoby mal priestorovo ohraničenú avšak zároveň presne definovanú dekoračnú funkciu na vrchnej, zrejme exteriérovej časti architektúry. Na základe všetkých vyššie uvedených zistení a v súlade so staršími názormi možno súhlasiť, že buď sa takýto vlys umiestňoval na trámový preklad okien a dverí alebo zdobil horný okraj stien pod strechou (*Kmeťová/Hladíková/Gregor 2010*, 154, 155, obr. 6: 3; *Paulík 1962*, 38, 40, obr. 10).

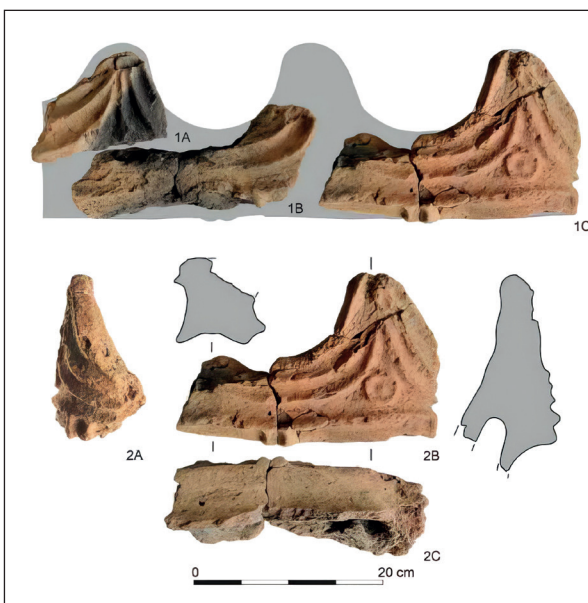
Toto tvrdenie nepriamo podporuje aj výzdoba zaznamenaná na niektorých súvekých prenosných hlinených pieckach – pyraunoch. Ide o dekoráciu vykurovacích otvorov, ktoré pripomínajú dverný otvor. Tie bývajú v hornej časti opatrené plasticou lištou s hrotitými výčnelkami nápadne pripomínajúcimi mazanícové cípy. Na území Slovenska sú známe napr. z prostredia maďarovskej a otomanskej kultúry zo záveru staršej doby bronzovej. Spomenúť možno pyrau-

Obr. 13. Levice-Géňa. Symetrický mazanicový cíp z objektu 11/006. Podľa: Kmetová/Hladíková/Gregor 2010.

Fig. 13. Levice-Géňa. Symmetrical tip-shaped daub fragment from feature 11/006. After: Kmetová/Hladíková/Gregor 2010.

nos z objektu 40 z opevnenej osady v Spišskom Štvrtku alebo exemplár pochádzajúci z domu 2 v Košiciach-Barci (obr. 12: 1, 2; Hájek 1953, 321; Vladár 1978). V tejto súvislosti je tiež zaujímavý fragment piecky nájdený v sektore D/18 v Šuranoch – Nitrianskom Hrádku (Romsauer 2003, 111, tab. VI: 2; Točík 1981, 190). Pri uvedenej výzdobnej a konštrukčnej podobnosti vrchných častí portálov vykurovacích otvorov pyraunov s predpokladanými prekladmi vstupov domov možno za súčasného stavu bádania iba konštatovať, že analyzovaná forma stvárňovania nadpražia bola známa minimálne na konci staršej doby bronzovej. Pritom sa zdá, že výzdoba nemusela pozostávať výlučne iba z dohora orientovaných cípovitých výčnelkov. Potvrdoval by to nález masívneho plasticky zdobeného mazanicového prekladu s vodorovným ukončením, ktorý bol

Obr. 14. Prešov-Nižná Šebastová. Mazanicové cípy z objektu 2/2015. Podľa: Šimčík 2017.

Fig. 14. Prešov-Nižná Šebastová. Tip-shaped daub fragments from feature 2/2015. After: Šimčík 2017.

pôvodne umiestnený nad vstupom spáleného domu 2 z vrstvy 2 na lokalite Tiszaug-Kéménytető (Csányi/Stanczik 1992, 116, 118, Abb. 76; Ilon 2014, 25). Tento nález pochádza zo sídliska nagyrévskej kultúry a je datovaný na začiatok staršej doby bronzovej (stupeň BA1). Rôznu podobu plasticky zdobených trámových prekladov dverí preto môžeme považovať buď za výsledok regionálnych resp. kultúrnych špecifik alebo súvisí s odlišným chronologickým zaradením.

Ako už bolo uvedené, jediná známa analógia k mazanicovému útvaru s dvomi cípmi pochádza z Trebatíc (Paulík 1962, 34–43, obr. 7). Z lokality Kutná Hora v stredných Čechách pochádza rekonštruovaný mazanicový reliéf, ktorý pôvodne mohol pozostávať dokonca až z troch cípov (Beneš 1981, 98, tab. VIII). Každopádne podstatne častejšie sa stretávame s nálezmi samostatných mazanicových cípov v počte 1 až 2 kusy, aj keď presnejších analógií nie je veľa. Spomenúť možno najnovšie komplexne publikované nálezy z Levíc-Géne a Prešova-Nižnej Šebastovej (obr. 13, 14; Kmetová/Hladíková/Gregor 2010, 141, 143, obr. 5: 1, 2; Šimčík 2017, 91). Z adekvátne dokumentovaného archeologického kontextu pochádza aj zatiaľ nespraco-

Obr. 15. Stránska – Kraliny II. Mazanicový vlys s cípom z objektu 70/05. Autor: R. Rusnák.

Fig. 15. Stránska – Kraliny II. Clay frieze with a tip from feature 70/05. Author: R. Rusnák.

vaný nález masívneho cípu zo Zvolena-Podborovej (*Kvietok/Zachar 2018*, 113, obr. 58: 2, 3) a fragmenty pôvodne súvislého lineárneho výmazu so stredovým cípom z objektu 70/05 na lokalite Stránska – Kraliny II² (obr. 15; *Rusnák 2007*, 166). Všetky spomenuté nálezy možno interpretovať ako architektonický výzdobný prvok stien príbytkov. V tomto význame vystupujú aj niektoré ďalšie fragmenty mazanice s plastickou výzdobou, ktoré sa našli na lokalitách mimo územia Slovenska a ich súpis už bol publikovaný na inom mieste (*Kmeťová/Hladíková/Gregor 2010*, 152).

4.2 FRAGMENTY PLASTICKY ZDOBENEJ MAZANICE V TVARE ASYMETRICKÝCH CÍPOV

Druhú skupinu predstavuje šesť fragmentov mazanice v tvare asymetrických cípov (obr. 5–7). Charakteristickým prvkom je nápadné rozšírenie a zaoblenie cípovitých ukončení a ich mierne ohnutie do jednej zo strán. V porovnaní s prvou skupinou sa líši aj plastická výzdoba na frontálnej strane, pre ktorú je príznačná iba dvojica rebier. Tie sú však rovnako ako v prvej skupine situované paralelne pozdĺž okrajov cípu a v jeho ukončení sa spájajú do jedného krátkeho kolmo orientovaného rebra. Všeobecne sú však rebra menšie a hranatejšie ako rebra symetrických cípov, preto aj žliabok medzi nimi je plytší a širší. V dvoch prípadoch sa zachoval plastický výčnelok okrúhleho tvaru, ktorý bol umiestnený v rohovej časti fragmentov, medzi obidve vnútorné rebra zbiehajúce sa zo strán k vrcholu cípu.

Obr. 16. Tornaľa – Kolárov dom. Výber fragmentov asymetrických cípov s vnútornou stredovou priehlbinou. Foto: M. Loydlová.

Fig. 16. Tornaľa – Kolárov dom. Selection of asymmetrical tip-shaped daub fragments with a shallow depression in the centre of the cross-sectional area. Photo: M. Loydlová.

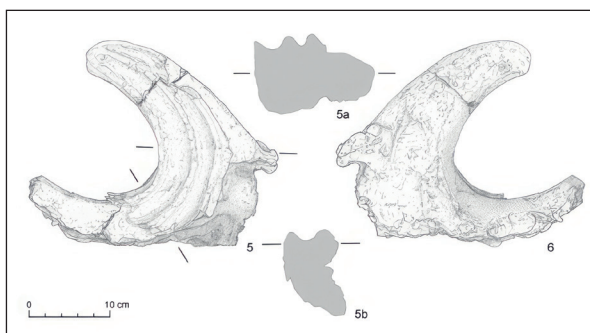
Zadná strana predmetnej skupiny cípov je zaoblená, hladená a bez výzdoby. Na rozdiel od prvej skupiny však na tejto resp. dolnej strane chýbajú negatívy trávov, ktoré by dokladali umiestnenie na podstavci. Čo sa týka konštrukčných detailov, v sledovaných prípadoch sa vyskytuje iba plytká viac či menej široká priehlbina pozorovaná v strednej vnútornej časti cípov (obr. 16). Na základe uvedeného možno predpokladať, že cípy s priehlbinou sa pôvodne mohli nachádzať na zaoblených ukončeníach horizontálne situovaných brvien. To znamená, že mohli tvoriť výzdobnú súčasť architektonických článkov umiestnených postranne v rohových polohách stavby, prípadne zdobiť bočné okraje napríklad výzdobných štítov.

Samozrejme tieto cípy mohli mať v rámci fasády aj iné umiestnenie a rovnako nemožno vylúčiť ani ich odlišnú funkciu. Je známe, že plasticky zdobená mazanica sa v dobe bronzovej uplatňovala nielen pri výzdobe stien domov, ale tiež ako obvodová dekorácia ohnísk, pecí, rôznych hlinených podstavcov a iných drobnejších predmetov, ktoré bývali bežnou súčasťou vnútorného vybavenia príbytkov (*Furmánek/Veličik/Vladár 1991*, 203; *Paulík 1962*, 47). V súbore mazanice z Tornaľa by na to mohol poukazovať

² Za poskytnutie dokumentácie a informácií ďakujem vedúcemu výskumu Mgr. R. Rusnákovi, PhD.

práve fragment, ktorý J. Paulík (1969, 143) považoval za súčasť čelnej steny hlineného oltárika (obr. 5). Takúto interpretáciu do istej miery podporujú zistené konštrukčné detaily. Masívny cíp totiž na frontálnej strane prechádza do rovnej plochej platne, ktorá bola pôvodne väčších rozmerov a s veľkou pravdepodobnosťou tvorila ústrednú časť tohto architektonického článku resp. predmetu, ktorý predstavovala. Rovná zadná plocha frontálnej steny fragmentu svedčí, že výmaz zrejme pôvodne lícoval plochú dosku dvíhajúcu sa vysoko nad úroveň cípu. Poza ňu mohol byť v dolnej časti horizontálne preložený kôl, resp. drevená tyč s oblým ukončením, o ktorej svedčí širšia priehlbina viditeľná na vnútornej strane cípu. Táto tyč mohla drevenú platňu buď fixovať – ak bola konštrukcia postavená vertikálne s cípom smerujúcim nahor, alebo podopierať – ak bola konštrukcia situovaná horizontálne na spôsob stola s cípom ohnutým do strany. Hlinený výmaz sa nanášal až na povrch tejto drevenej konštrukcie. Pri pôvodnom vertikálnom umiestnení je možné potom tento predmet interpretovať napríklad ako pozostatok výzdobného štítu, kým pri horizontálnej orientácii prichádza do úvahy aj funkcia oltárika.

Čo sa týka ostatných fragmentov tohto typu, z ktorých väčšina má menšie rozmery, vzhľadom k ich torzovitosti, neúplnosti celého nález, ako aj neznámym nálezovým okolnostiam nemožno pôvodnú funkciu týchto artefaktov spoľahlivo identifikovať. K tomu do veľkej miery prispieva aj nedostatok zodpovedajúcich analógií. Ten môže súvisieť s ich nepublikovaním, v zverejnených materiáloch zas s neúplnými opismi, chýbajúcimi vyobrazeniami a podobne, takže tieto nálezy nie sú rozpoznateľné. K výnimkám možno zaradiť cípovitý útvar, ktorý bol vyobrazený v súvislosti s publikovaním plasticky zdobenej mazanice nájdennej na lokalite Černý Vůl v stredných Čechách (Bouzek 1985, Fig. 37: 6; Bouzek/Vokolek 2016, 718, obr. 10: 5). O tomto cípe, ktorý sa uvádza len ako analógia k nálezom z Černého Vola je však známe iba to, že je uložený v Regionálnom múzeu v Tepliciach na severozápade Čiech. Či tu ale ide o plošný výmaz v tvare cípu so zarovnanou zadnou stranou, alebo skôr plasticky tvarovaný cípovitý útvar nie je jasné.

Obr. 17. Levice-Géňa. Asymetrický mazanicový cíp z objektu 11/006. Podľa: Kmeťová/Hladíková/Gregor 2010.

Fig. 17. Levice-Géňa. Asymmetrical tip-shaped daub fragment from feature 11/006. After: Kmeťová/Hladíková/Gregor 2010.

Zistenú paralelu predstavuje tiež mazanicový oblúkovito ohnutý cíp s plastickou výzdobou paralelných rebier z objektu 11/006 v Leviciach-Géni, na ktorého bočnej vonkajšej strane sa v jadre poškodenej časti nachádzal „lomený negatív dreva“ (obr. 17; Kmeťová/Hladíková/Gregor 2010, 141, 143). Podľa publikovaného vyobrazenia by tento odtlačok mohol predstavovať bočné ukončenie drevenej konštrukcie, na ktorom bol cíp pôvodne upevnený. Podobné asymetrické plasticky tvarované mazanicové cípy s vnútornou priehlbinou na lome sa vyskytli aj na sídlisku ľudu pilinskej kultúry v Radzovciach – Somvölgy (Ďuriš 2018, 36, 37, 53, tab. 17C, 17D). Tieto fragmenty však boli menších rozmerov a nemali reliéfnu výzdobu. Zrejme aj z toho dôvodu boli interpretované skôr ako možné pozostatky z interiérových funkčných predmetov alebo úžitkových doplnkov, ktoré tvorili súčasť vnútorného zariadenia stavby.

Na základe vyššie uvedeného by veľkosť a výzdoba asymetrických mazanicových cípov mohla byť pri posudzovaní funkcie týchto útvarov kľúčová. Podstatnou je tu aj skutočnosť, že väčšie a zdobené fragmenty prezentované nálezmi z Levíc-Géne a Tornale približne zodpovedajú veľkosťou a výzdobou symetrickým mazanicovým cípom s negatívom horizontálne situovaných trámov, u ktorých je výzdobná funkcia časti architektúry veľmi pravdepodobná. Obidva typy mazanicových cípov, tak symetrické ako aj asymetrické, sa pritom vyskytli na oboch menovaných lokalitách spoločne. Na základe toho

možno predpokladať, že v daných prípadoch mohli mať tiež rovnakú funkciu. To znamená, že boli použité pri výzdobe stien architektúry, ktorá sa vyznačovala zložitejšou povrchovou úpravou.

S týmto predpokladom by korešpondoval aj spôsob výroby a vonkajšej úpravy analyzovanej skupiny cípov, ktorý vykazuje rovnaké znaky ako pri cípovitých útvaroch prvej skupiny. Ide predovšetkým o frontálne stvárňovanie reliéfnej výzdoby, pričom vrstvička jemne plavenej hlíny presahuje okraje cípov iba v rozsahu 2–3 cm. To naznačuje, že dané mazanicové cípy boli tiež určené iba pre pohľad z jednej strany. Vezmúc do úvahy túto skutočnosť a tiež rovnaký typ materiálu, z ktorého boli cípy oboch skupín vyhotovené, ich masívnosť, v princípe ten istý spôsob výzdoby a úpravy povrchu tenkým náterom hlíny resp. farbiva, možno potom predpokladať, že všetky predstavujú najskôr pozostatky plastickej výzdoby stien domu. Tmavosivé sfarbenie priehlbni na vnútornej strane cípov druhej skupiny, ktoré je znakom vysokého stupňa sekundárneho prepálenia poukazuje na existenciu vnútornej drevenej konštrukcie resp. jej ukončení, ktoré s veľkou pravdepodobnosťou zhoreli do tla počas zániku celej stavby.

4.3 FRAGMENTY PLASTICKY ZDOBENEJ MAZANICE BEZ CÍPOV

Do tretej skupiny boli zaradené úlomky plastickej zdobenej mazanice, ktoré neboli formované do cípov, mali rôzny tvar a nejednotnú výzdobu frontálnej strany (obr. 8–10). Ide o fragmenty dvoch plastických rebier, väčší blok výmazu zdobený dvojicou plastických rebier, menší fragment výčnelku a tiež úplne raritný úlomok s reliéfnou výzdobou v podobe špirály. Je dosť pravdepodobné, že s výnimkou fragmentu so špirálou všetky zlomky pôvodne tvorili súčasť plastickej výzdoby cípovitých útvarov prvej alebo druhej skupiny. V prípade dvoch fragmentov oblúkovito ohnutých mazanicových rebier možno dokonca tvrdiť, že pravdepodobne spadajú do prvej skupiny (obr. 8). Svedčil by o tom nielen tvar a väčšie rozmery rebier, ale aj horizontálne situovaný negatív trámu na zadnej strane jedného z fragmentov (obr. 8: 1a). Podobné nálezy ma-

zanicových rebier sú známe napríklad z lokality Černý Vůl, v rámci ktorej sa tieto síce dávajú do súvislosti s existenciou oltárov, avšak na základe iných sprievodných nálezov mazanice použitých pri rekonštrukcii fasády tamojšej svätyne môže časť z nich pochádzať tiež z jej architektonickej výzdoby (Bouzek/Tisucká/Vokolek 2017, 789, obr. 2, tab. 1–3; Bouzek/Vokolek 2016, obr. 7: 5; 8). Na území Slovenska boli plasticke tvarované mazanicové rebrá zistené napríklad v objekte 48 na lokalite Radzovce – Somvölgy, kde sa vyskytli spolu s už spomínanými fragmentami mazanice v tvare asymetrických cípov (Ďuriš 2018, 36, 37, 53, tab. 14D, 16C, 16D, 17A, 17B). Spolu ide o päť fragmentov vo forme tak samostatných, ako aj dvojítých – čiastočne deformovaných rebier. Všetky úlomky údajne tvorili súčasť plasticke tvarovanej okrajovej lišty, ktorá pôvodne mohla lemovať niektorý z tepelných prípadne dymových otvorov zistenej kupolovitej pece. Táto lišta teda nemala výzdobnú funkciu, ale tvorila funkčnú súčasť metalurgického zariadenia v objekte označenom ako kovolejárska dielňa. Zlomky mazanicových rebier, ktoré pravdepodobne pochádzajú zo stien architektúry je možné predpokladať v prípade objektu 9/006 v Leviciach-Géni, pričom autori štúdie uvádzajú podobné sporadické nálezy aj z územia Čiech, Moravy a Rakúska (Kmeřová/Hladíková/Gregor 2010, 140, 141, 148, obr. 7).

Súčasťou mazanicových cípov druhej skupiny mohol byť zas väčší blok výmazu so širokým okrajom (obr. 9). Dokladala by to plasticke výzdoba na frontálnej strane, ktorá pozostávala iba z dvojice nízkych rebier. V tomto smere je zaujímavý aj náznak rovnej platne pozorovaný na čelnej strane, ktorý dovoľuje spájať daný fragment s už vyššie spomínaným úlomkom tzv. oltárika (obr. 5). O tom, že obidva fragmenty mohli skutočne tvoriť súčasť toho istého predmetu resp. architektonického článku však vypovedá celkový charakter tohto zlomku. Nejde pritom iba o výzdobu a plochý povrch, ale tiež o veľkosť a tvar, ktoré nepriamo nadväzujú na mazanicový cíp pokladaný za pozostatok oltára a naznačujú, že úlomok mohol pôvodne tvoriť jeho bočnú stranu (obr. 18). Pri takomto predpoklade by spojený útvar reálne pripomínal staršiu rekonštrukciu, ktorú J. Paulík (1969, 143, obr. 4) označil ako

hlinený oltárik. Jeho súčasťou mohli byť hypoteticky aj niektoré z fragmentov uvádzané vyššie v opise mazanice pod č. 6–9, predovšetkým fragment č. 6 (obr. 6). Názor, že tu ide o torzo oltárika pritom nemožno vylúčiť hlavne z dôvodu zachovaných stôp po konštrukčných detailoch, ktoré poukazujú na kombináciu použitia tyče s rovnou doskou. Tvarovo veľmi blízky rekonštruovanému mazanicovému útvaru z Tornale je už vyššie spomínaný cípovitý fragment, uložený v Regionálnom múzeu v Tepliciach (Bouzek/Vokolek 2016, obr. 10: 5). Či však tieto bloky mazanice skutočne predstavujú pozostatky z obetných stolov, ktoré majú svoje analógie v egejskej oblasti (Bouzek 1985, Fig. 37: 1–3), prípadne z iných predmetov, alebo tu ide skôr o torzá výzdobných architektonických článkov, je otázkou pre detailnejší výskum.

Výnimočným výzdobným prvkom v súbore plasticky zdobenej mazanice z Tornale je úponkovitý motív, ktorý možno v sledovanom prípade pokladať za prvok špirálovej ornamentiky (obr. 10: 2). Výskyt špiráloveho výzdobného štýlu je v Karpatskej kotline potvrdený v stupňoch BA2 až BB1, pričom určité jej transformácie sú pozorovateľné už v stupni BA3,³ kedy sa staršia spojená špirála začína postupne rozpadáť (Ilon 2014, 33; Nováček 2017, 51, 136, obr. 46). Rôzne typy špirál sú tak už v tomto najstaršom období súčasťou komplexnejšieho výzdobného štýlu, ktorý v sebe zahŕňal aj motívy vlnoviek, hadovitých vzorov a tiež úponiek. Na území Slovenska sa spomínané motívy často objavujú na rôznych predmetoch pochádzajúcich z opevnených sídlisk maďarovskej a otomanskej kultúry. Analyzovaný motív nachádzame napríklad vo výzdobe veľkých plechových lunicových záveskov otomanskej kultúry z Košíc-Barce, datovaných na prelom staršej a strednej doby bronzovej (Furmánek 1982, 321, obr. 2: 17, 18). V súvislosti so záveskami možno spomenúť aj bronzové otvorené srdcovité závesky maďarovskej a otomanskej kultúry, ktorých dovnútra rohovito zakrútené ramená rovnako pripomínajú motív z predmetného fragmentu mazanice. S mladšími derivátmi týchto záveskov sa stretávame tiež v žiaro-

Obr. 18. Tornaľa – Kolárov dom. Rekonštrukcia časti okraja mazanicového útvaru pozostávajúceho z asymetrického cípu č. 5 a fragmentu č. 13. Grafika: M. Hrínko.

Fig. 18. Tornaľa – Kolárov dom. Reconstruction of the edge of a clay object consisting of daub fragments no. 5 and no. 13. Graphics: M. Hrínko.

vých hroboch pilinskej kultúry, a to dokonca i na pohrebisku v Tornali – Dobogó (Furmánek 1982, 325, obr. 4: 19–21). Na základe uvedeného možno potom potvrdiť chronologickú súčasnosť motívov špirály a tzv. úponky, ktoré viac-menej od začiatku vystupujú simultánne a zapadajú do výtvarného prejavu charakteristického pre záver staršej a počiatok strednej doby bronzovej, nesúceho prvky pôsobenia cudzích civilizačných vplyvov z eurázijskej príp. egejsko-anatólskej oblasti (Bátora 2018, 204, 293; Ilon 2014, 34).

V každom prípade výzdoba na fragmente so špirálou nemusí byť úplná. Tento motív, ktorý podľa plytkej ryhy na zadnej strane úlomku bol situovaný skôr vo zvislom smere pôvodne mohol tvoriť iba súčasť nezachovaného zložitejšie tvarovaného reliéfu. Samotnú ryhu je pritom možné

³ V práci používame tradičný periodizačný systém doby bronzovej vypracovaný kolektívom autorov Furmánek – Veliačik – Vladár (1991, 20), platný pre územie severnej časti Karpatskej kotliny.

pokladať za negatív hrany vodorovne uloženého trámu. Z uvedeného vyplýva, že daný fragment s veľkou pravdepodobnosťou pochádza z hlineného výmazu aplikovaného priamo na drevený trám zvislej steny stavby a teda nemusí nevyhnutne predstavovať pozostatok plastickej výzdoby vyššie uvádzaných cípovitých útvarov.

Prax nanášania výzdobných reliéfov v podobe špirál na hladnú vrstvu mazanice súvislo pokrývajúcu steny domov je v rôznych podobách známa na viacerých lokalitách z doby bronzovej v Maďarsku. Spomenúť možno zlomok vlysu s plasticou výzdobou troch lineárne situovaných špirál z lokality Győr-Ménfőcsanak, či fragment hlinej platne nájdený v Nyergesújfalu-Donauufer (Ilon 2014, 5, 22, Abb. 13, 15; Patek 1968, 35, Taf. CXI: 7). V prípade druhej menovanej lokality ide o nález platne, ktorej spodná strana bola rovná, kým vrchná strana pozostávala z plastickej vinutej špirály. Takmer identický fragment je známy z geograficky blízkej lokality Dvory nad Žitavou, v rámci ktorej však údajne táto špirála tvorila iba súčasť väčšej platne obdĺžnikového tvaru používanej pri kultových obradoch (Paulík 1962, 30–32, obr. 3, 4). Špirála z Nyergesújfalu-Donauufer, z lokality v povodí Dunaja na slovensko-maďarskej hranici, ktorá je od Dvorov nad Žitavou vzdialená len necelých 35 km, je ale pokladaná za časť zdobenej platne, ktorá bola pôvodne upevnená na stene domu. Datovanie obidvoch lokalít do strednej a na začiatok mladšej doby bronzovej pritom nevykazuje veľký časový rozdiel. Na základe uvedeného možno preto predpokladať, že rovnaké formy špirálovej výzdoby sa mohli používať na rôznych typoch artefaktov či objektov. V súvislosti s reliéfnou výzdobou zvislých stien domov dokonca nemuselo ísť vždy iba o úpravu fasády stavby. Poukazuje na to nález početných fragmentov s vyobrazením plastickej špirály v sutinách domu G na tellovom sídlisku Borsodivánka-Marhajárás-Nagyhalom v Maďarsku, ktoré sú interpretované ako pozostatok výzdoby interiérových stien zaniknutého príbytku (Fischl et al. 2022, 4, 5, Fig. 6).

Samozrejme v rámci reliéfnej výzdoby, aplikovanej na rovný podklad zvislých stien stavieb, sa neuplatňovali len špirály. Známe sú motívy koncentrických kruhov či trojuholníkov kombi-

novaných so zväzkami rovných alebo oblúkovito ohnutých paralelne situovaných rebier (Paulík 1962, 32, 37, obr. 8–10). Z lokality Černý Vůl, ktorá je keramikou mohylovej kultúry datovaná na koniec strednej doby bronzovej (stupeň BC2), poznáme dokonca fragmenty plastickej zdobenej mazanice s motívom vodného vtáka a kola so spicami (Bouzek/Tisucká/Vokolek 2017, obr. 2; Bouzek/Vokolek 2016, 711, 721, obr. 3, 4). Je nepochybné, že škála používaných motívov bola širšia, avšak určitú rôznorodosť možno očakávať aj v súvislosti so samotnými formami reliéfnej úpravy. Okrem plastickej tvarovania sa totiž reliéfná výzdoba mohla dosahovať aj technikou otláčania vzorov do zarovnaného hlineného povrchu zvislých stien. Takýto prípad bol zaznamenaný na lokalite Radzovce – Somvölgy, kde sa na exteriérových obvodových stenách domu 4 (objekt 74) vyskytol plošný výzdobný reliéf v podobe odtlačkov z prútia (Ďuriš 2018, 86, 88, obr. 17–19). Odtlačky boli vytvorené pomocou jednoduchšej drevenej matrice, ktorá umožňovala opakované a pravidelné nanášanie výzdobného vzoru na steny stavby. Na základe uvedeného sa zdá, že plastickej úpravy fasád domov prezentované tak technickým prevedením, ako aj použitými motívami boli v dobe bronzovej pomerne rozmanité, čo nepochybné súviselo s individuálnymi možnosťami, schopnosťami a predstavami jednotlivých výrobcov.

4.4 FRAGMENTY NEZDOBENEJ MAZANICE

V štvrtej skupine sa nachádza šesť kusov mazanice s dorovna tvarovanou frontálnou stenou bez plastickej výzdoby (obr. 11). Povrch týchto fragmentov je zarovnaný, mierne hrboľatý a pórovitý. Súvislosť nezdobenej mazanice k vyššie spomenutým reliéfnym stvárneným útvarom naznačuje nielen rovnaké miesto nálezu, ale aj negatívne horizontálne situovaných trámov a guľatiny, prípadne ich kombinácie, ktoré sa nachádzajú na zadnej resp. hornej a dolnej strane všetkých fragmentov. V jednom prípade pokrýva povrch frontálnej strany výmazu na jeho hornom okraji súvislá vrstvička, na ktorej možno pozorovať náznaky tenkostennej omietky bledšej farby (obr. 11: 1).

Úlomky nezdobenej mazanice s dorovna vyhladenou stenou sa našli aj v objekte 11/006 v Leviciach-Géni (*Kmeťová/Hladíková/Gregor 2010*, 141–143). Podobne ako v Tornali, aj tu sa okrem iného vyskytli spolu s fragmentmi cípovitých útvarov s negatívami horizontálne situovaných trávov čo naznačuje, že mohli tvoriť súčasť toho istého objektu.

5 DATOVANIE A KULTÚRNE ZARADENIE NÁLEZU

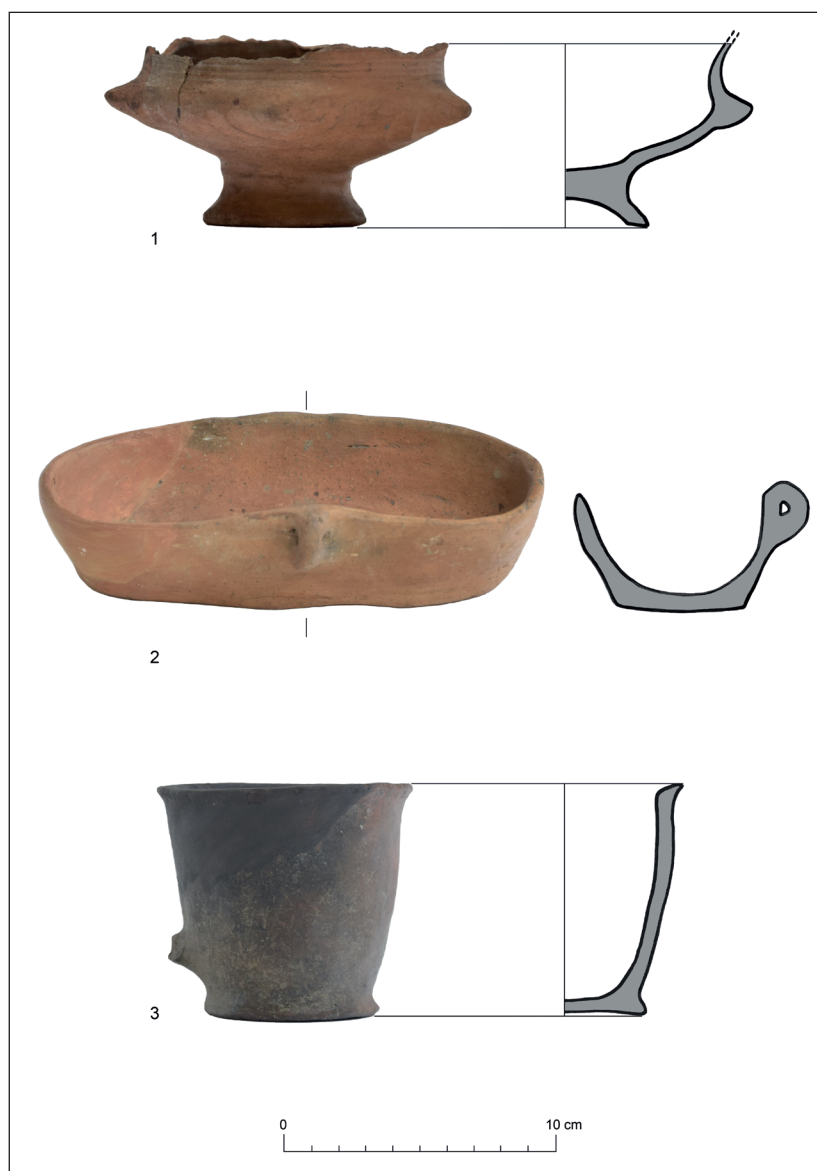
Analyzovaný súbor mazanice z Tornale, polohy Kolárov dom sa našiel v zásype sídliskového objektu v sprievode keramického materiálu, ktorý okrem početných črepov obsahoval aj torzá troch rekonštruovateľných nádob (obr. 19). Ide o misu na nízkej dutej nôžke zdobenú kónickými výčnelkami, ktoré v spodnej časti lemujú polkruhovito usporiadané žliabky (obr. 19: 1). Horizontálnym žliabkovaním je zdobené tiež hrdlo misky. Okraj sa nezachoval, napriek tomu možno predpokladať, že tu ide o variant profilovaných mís na nôžke, ktorých okraje boli v mieste nad výčnelkami vytiahnuté do väčších lalokov. Podobné bezuché misy sa našli vo viacerých žiarových hrobách na neďalekom pohrebisku v polohe Dobogó. Napríklad v hrobe 10/59, v ktorom bola misa na nôžke zdobená rovnakou kombináciou plastických výčnelkov a polkruhovo orientovaných žliabkov (*Furmánek 1977*, 308, Taf. XVII: 4). Uvedené výzdobné prvky zodpovedajú ornamentike mís otomanskej kultúry početne zastúpených na pohrebisku v Strede nad Bodrogom a ich datovanie spadá do mladšieho úseku stupňa BB (*Polla 1960*, 345–386). Výskyt prstencovitej dutej nôžky a výzdoba v podobe kónických plastických výčnelkov a oblúkovitých žliabkov sa všeobecne pokladá za charakteristický morfológický znak misovitých nádob zo záveru otomanskej kultúry, ktorý na juhu stredného Slovenska predstavuje otomansko-pilinský horizont (*Bátora 2018*, 138; *Nováček 2017*, 51, 135).

K špecifickým znakom mís z vyššie spomenutého obdobia patrí aj oválny tvar ústia, ktorý sa vyskytol na ďalšej rekonštruovanej nádobe z polohy Kolárov dom. Ide o nízku atypickú misku ľadvinového tvaru s uškom pod okrajom

vysokú iba 4,5 cm (obr. 19: 2). Priemer asymetrického ústia dosahuje hodnoty 19 x 8 cm. Steny tela nádoby sú rovné, mierne kónické, takže rozmery misky pri dne sú menšie. Vyhotovená bola pravdepodobne z toho istého jemne plaveného hlinitého materiálu svetlohnedej až oranžovohnedej farby ako vyššie uvádzaná misa na nôžke, pričom povrch obidvoch nádob bol hladný. Oválny tvar nízkych misiek s kónickými stenami, ktoré majú svoje obdoby aj na pohrebisku v polohe Dobogó, tak isto vychádza z keramických predlôh staršej doby bronzovej (*Furmánek 1977*, 306, Taf. I: 8).

Tretou rekonštruovanou nádobou z polohy Kolárov dom je kónická šálka s rozšíreným dnom (obr. 19: 3). Pri jej výrobe bol opäť použitý materiál z jemne plavenej hliny, vypálený do tmavej hnedooranžovej farby. Telo nádoby je mierne zaoblené a v jeho spodnej časti tesne nad dnom sa nachádza pozostatok z ucha. Kónické šálky nájdené v polohe Dobogó sú čiastočne iné – nižšie a širšie, pričom ucho majú obvykle situované v hornej polovici tela (*Furmánek 1977*, Taf. I: 4, 21; III: 34; IX: 14). Podstatne bližšiu analógiu ponúka sídliskový nález šálky pilinskej kultúry z Prše, ktorý podľa V. Furmánka (*1977*, 312, Taf. XXV: 18) nesie ešte všetky znaky starobronzovej keramiky.

Celkovo možno na všetkých troch nádobách z Tornale, polohy Kolárov dom pozorovať tvarové a výzdobné znaky vychádzajúce z keramických predlôh staršej doby bronzovej, a to predovšetkým z prostredia otomanskej kultúry. Na základe všetkých vyššie uvedených skutočností je možné objekt, v ktorom sa plasticky zdobená mazanica našla a teda aj sídlisko, v kontexte ktorého sa tento objekt vyskytol datovať do prvej polovice strednej doby bronzovej, ktorá zodpovedá staršej fáze pilinskej kultúry. V rámci relatívnej chronológie tento úsek časovo zodpovedá stupňom BB1–BB2 (BC1), a teda je čiastočne paralelný so začiatkom pochovávaní na pohrebisku v polohe Dobogó datovanom do stupňov Reinecke BB2–BC (*Furmánek 1968*, 10; *1973*, 51). Z uvedeného vyplýva, že osídlenie v polohe Kolárov dom buď bezprostredne predchádzalo pochovávaní v miestach preskúmaných G. Balašom (*1959*; *1961*) a V. Furmánkom (*1968*; *1973*), alebo s ním

Obr. 19. Tornala – Kolárov dom. Súbor rekonštruovaných keramických nádob nájdených spolu s plasticky zdobenou mazanicou. Foto: M. Loydlová; grafika: E. Smoleková.

Fig. 19. Tornala – Kolárov dom. Collection of reconstructed pottery recovered from the site together with plastically decorated daub fragments. Photo: M. Loydlová; graphics: E. Smoleková.

bolo synchronne v záverečnom období svojho trvania, približne v stupni BB2 (BC1), tzn. na začiatku druhej polovice strednej doby bronzovej. Na základe vyššie analyzovanej keramiky, ktorá síce nesie určité podobnosti s keramickým materiálom nájdeným v polohe Dobogó, ale zároveň vykazuje niektoré podstatne archaickejšie znaky je možné datovanie sídliska v polohe Kolárov dom spresniť do obdobia stupňa BB1, najneskôr na začiatok stupňa BB2 (BC1).

Uvedené chronologické zaradenie mazanice z Tornale spadá do širšieho obdobia výskytu plasticky zdobenej mazanice v strednej Európe. Jej použitie pri úpravách stien stavieb sa na území Karpatskej kotliny vo väčšej miere zača-

lo praktizovať už v staršej dobe bronzovej, predovšetkým v Potisí a strednom Podunajsku na území dnešného Maďarska (*Kmetová/Hladíková/Gregor 2010, 154*). K najstarším radíme už spomínaný nález masívneho mazanicového prekladu vstupu s rovným horizontálnym ukončením nájdeného v Tiszaug-Kéménytető, ktorý je datovaný do stupňa BA1 (*Csányi/Stanczik 1992, 116, 118, Abb. 76; Ilon 2014, 25*). Vo východnej a severnej časti Karpatskej kotliny sa s obdobnou plastickou výzdobou stien domov stretávame až na opevnených sídliskách klasickej a postklasickej fázy maďarovskej a otomanskej kultúry, kedy sa tento jav dáva do súvisu s pôsobením silných juhovýchodných vplyvov z egejskej oblasti (*Ilon*

2014, 34; Paulík 1962, 47). Medzi týmito nálezmi sa vyskytuje už aj plasticky zdobená mazanica v tvare cípov. Spomenúť možno cípovité fragmenty z Prešova-Nižnej Šebastovej patriace do materiálnej náplne záverečnej fázy otomanskej kultúry v stupni BB1 (obr. 14; Šimčík 2017, 95). Ďalší súveký nález z druhej polovice kozsiderského obdobia predstavuje tiež už vyššie uvádzaný úlomok mazanice s viacnásobnou špirálovou výzdobou z lokality Győr-Ménfőcsanak, ktorý však pochádza zo steny stavby mohylovej kultúry rozšírenej v severozápadnej časti Maďarska (Ilon 2014, 5).

Nálezy mazanice z Tornale možno zrejme najskôr zaradiť už do tohto obdobia, ktoré je na západnom Slovensku a v prilahlých oblastiach spojené s počiatkami mohylových kultúr a na juhu stredného Slovenska s prechodným otomansko-pilinským horizontom, resp. s počiatkom kultúr juhovýchodných popolnicových polí. Do náplne už plne sformovanej pilinskej kultúry je možné datovať nález plasticky zdobenej mazanice v tvare cípu, ktorý sa našiel v objekte 1/2013 vo Zvolene-Podborovej. Nájdený fragment je keramickým materiálom datovaný do obdobia druhej polovice strednej doby bronzovej až na začiatok mladšej doby bronzovej. Uvedené chronologické zaradenie potvrdzuje aj ¹⁴C datovanie zvieracej kosti pochádzajúcej z toho istého objektu, ktoré ho spresňuje do rozmedzia rokov 1432–1267 pred Kr., zodpovedajúcemu stupňom BC (BC2) až BD (Kvietok 2014, 67, 68, 73; Kvietok/Zachar 2018, 113, obr. 58: 2, 3). Do strednej doby bronzovej bola rámcovo datovaná tiež lokalita mohylovej kultúry v Leviciach-Géni, konkrétne nálezy mazanicových rebier z objektu 9/006. Cípovité útvary z objektu 11/006, ktoré sú viac-menej presnými analógiami cípu zo Zvolena-Podborovej však boli na základe podobného nálezu z Trebatíc autormi štúdie zaradené až do stupňa BD (Kmeťová/Hladíková/Gregor 2010, 141, 154; Paulík 1962, 38, 43). Za mladšie môžeme pokladať nálezy mazanice z ozdobného omazania stĺpov zrejme kolovej stavby nájdené na lokalite lužickej kultúry v Trenčíne, ktoré sú datované do stupňov BD až HA1 (Kujovský 2004, 360, 363). Zatiaľ najmladší známy nález plasticky zdobenej mazanice v tva-

re cípu, ktorý sa našiel na území Slovenska a je interpretovaný ako doklad výzdoby architektúry pochádza zo sídliska z mladšej a neskorej doby bronzovej v Stránskej – Kralinách II (obr. 15; Rusnák 2007, 166). Toto sídlisko je datované nálezmi keramiky až do stupňov HA1–HB1, tzn. chronologicky už patrí do obdobia druhej polovice mladšej doby bronzovej, resp. až na začiatok neskorej doby bronzovej. Významnou skutočnosťou pritom je, že sídlisko v Stránskej – Kralinách II je od lokality Tornaľa – Kolárov dom vzdialené približne 5 km juhozápadným smerom. Ide teda o takmer susedné lokality, čo by poukazovalo na existenciu tradície reliéfnej výzdoby fasád stavieb v tomto regióne Slovenska počas dlhého časového obdobia.

Aj na základe vyššie uvedeného stručného prehľadu datovania niektorých nálezov plasticky zdobenej mazanice, ktoré s najväčšou pravdepodobnosťou pochádzajú zo stien stavieb je zrejmé, že prax zdobenia fasád príbytkov rôznymi reliéfnymi prvkami patrí do kategórie civilizačných prejavov dlhšieho časového úseku doby bronzovej. Dokladá to tiež geografická rozsiahlosť územia s relatívne veľkým počtom lokalít, na ktorých bol získaný analyzovaný druh nálezov. Vyskytli sa nielen v rámci Karpatskej kotliny a stredného Podunajska, ale aj v západnom smere na území dnešných Čiech. Ich podrobný súpis spolu so súpisom ďalších lokalít s nálezmi plasticky zdobenej mazanice, ktoré mohli mať aj odlišnú funkciu uvádzajú autori štúdie nálezov z Levíc-Géne (Kmeťová/Hladíková/Gregor 2010, 149, 151). Možno iba súhlasiť, že analyzovaný fenomén sa na území dnešného Slovenska výraznejšie presadzuje až koncom staršej doby bronzovej v prostredí maďarovskej a otomanskej kultúry (Kmeťová/Hladíková/Gregor 2010, 154). Zároveň sa udržiava v celej oblasti rozšírenia týchto starobronzových kultúr aj v strednom úseku doby bronzovej, kedy v západnej časti Slovenska dochádza na domacom kultúrnom podloží k sformovaniu mohylových kultúr a na juhu stredného Slovenska včasných kultúr juhovýchodných popolnicových polí. Na začiatku mladšej doby bronzovej možno v západnej časti Slovenska sledovať prežívanie tradície plastickej výzdoby stien domov aj na sídliskách starších fáz stredodunaj-

ských, resp. neskôr aj lužických popolnicových polí. V rovnakom čase pretrváva tento zvyk tiež v prostredí pilinskej kultúry, v rámci ktorej môžeme predpokladať jeho kontinuitu minimálne do záveru mladšej doby bronzovej. Z uvedeného je zrejmé, že v prípade reliéfnej výzdoby zvislých stien stavieb v dobe bronzovej ide o polykultúrny fenomén so širším chronologickým presahom.

6 ZÁVER

Analyzované nálezy z Tornale, polohy Kolárov dom, tvoria väčší typologicky rôznorodý súbor zdobenej i nezdobenej mazanice, ktorý vzhľadom na masívnosť a zachované stopy po konštrukčnom upevnení na podklad zrejme pochádza z deštrukcie stien stavby s drevenou konštrukciou. Vo všeobecnosti preto práca vyhodnocovala nálezy plasticky zdobenej mazanice len v kontexte s architektonickou úpravou stien príbytkov.

Zaznamenaná variabilita nálezov v rámci skúmaného súboru naznačuje, že zachované fragmenty pôvodne tvorili súčasť odlišných architektonických článkov. Tie boli s veľkou pravdepodobnosťou situované na exteriérovej strane stien stavby v rôznych polohách. Nezdobené bloky mazanice s rovnou stenou mohli pôvodne súvisle pokrývať celú plochu stien, kým výmazy s výzdobou boli podľa všetkého umiestnené iba na exponovaných miestach. V prípade cípovitých útvarov prvej skupiny prichádza do úvahy umiestnenie na trámových prekladoch dverí, prípadne okien alebo na hornom okraji stien pod strechou. Cípovité útvary druhej skupiny mohli zas tvoriť súčasť výzdobných architektonických článkov situovaných v bočných resp. rohových polohách stavby. V prípade cípovitého fragmentu s plochou stenou je reálna tiež možnosť centrálného umiestnenia vo forme výzdobného štítu. Na druhej strane ako už bolo uvedené vyššie nemožno vylúčiť ani súvislosť týchto úlomkov s existenciou niektorých hlinou omazaných drevených predmetov, ktoré v dobe bronzovej tvorili bežnú súčasť interiéru príbytkov.

Typologická variabilita mazanice v rámci jedného nálezového celku bola v kontexte sledovaného fenoménu zaznamenaná aj na niektorých

ďalších lokalitách. Napríklad v Leviciach-Géni sa výmazy v tvare cípov z objektu 11/006 vyskytli spolu s úlomkami plastických rebier, fragmentmi mazanice s rovnou stenou a atypickým oblúkovito ohnutým útvarom (*Kmeťová/Hladíková/Gregor 2010*, 141, 142). Podobná situácia je aj na lokalite Trebatice, z ktorej pochádza blok mazanice s dvomi cípmi, fragmenty plasticky zdobenej mazanice interpretované ako okraj plochého štítu z priečelia stavby a nezdobený zlomok výmazu z obkladu dreveného stĺpa (*Paulík 1962*, 34, 40, obr. 7, 8). Indície pre výskyt tvarovo aj výzdobne nejednotných súborov reliéfne zdobených výmazov však existujú aj na ďalších lokalitách. Na základe uvedeného možno predpokladať, že povrchová úprava stien stavieb bola pôvodne pestrejšia ako sa to dnes môže zdať a v rámci jednotlivých lokalít sa zrejme uplatňovala v širšej škále architektonických a výzdobných prvkov. Medzi nimi sa ako dominantný javí výskyt rôzne formovaných cípovitých útvarov a plastická výzdoba v podobe rebier, výčnelkov, koncentrických krúžkov a špirálovitých motívov. Uvedené motívy sa pritom nepoužívali iba pri výzdobe mazanícových cípov, ale mohli sa uplatniť tiež pri výzdobe rovnej plochy stien a to tak na ich vonkajšej, ako aj vnútornej strane.

V odbornej literatúre sa výskyt plasticky zdobenej mazanice nájdenej v zahĺbených sídliskových objektoch niekedy spája s existenciou kultovej architektúry, prípadne s prítomnosťou spoločenskej elity a to predovšetkým, ak sú nájdené úlomky zdobené špirálovitým motívom (*Ilon 2014*, 35; *Paulík 1962*, 27, 49). V prípade lokality Tornaľa – Kolárov dom sa ale takéto tvrdenie javí ako nepravdepodobné. Nasvedčuje tomu charakter sprievodných nálezov, ktoré pozostávali z väčšieho množstva sídliskovej keramiky so slamovaným povrchom, nálezu hlineného závažia, fragmentu prenosnej piecky a zrnôtierky. Na základe toho možno predpokladať, že stavba pilinskej kultúry v polohe Kolárov dom mala profánny charakter a obytnú funkciu. Z uvedeného zároveň nie je možné usudzovať ani na prítomnosť spoločenskej elity. V tejto súvislosti svedčí o stavbách profánneho charakteru využívaných bežným obyvateľstvom aj sprievodný nálezový materiál z niektorých ďalších lokalít, ktoré po-

skytli nálezy plasticky zdobenej mazanice. Ide prevažne o fragmenty keramiky, hlinených závaží, úlomky zvieracích kostí, prípadne o nálezy štiepanej a hladenej industrie, ktoré boli nájdené v sídliskových jamách napríklad na lokalitách Zvolen-Podborová, Prešov-Nižná Šebastová či Trebatice (*Kvietok/Zachar 2018*, 113; *Paulík 1962*, 34, 35; *Šimčík 2017*, 91). Absencia indícií, ktoré by umožňovali spájať nálezy plasticky zdobenej mazanice s prítomnosťou vyšších spoločenských vrstiev obyvateľstva nabáda, že reliéfná výzdoba fasád stavieb mohla byť v dobe bronzovej viac-menej bežným javom. Zachovali sa však iba hlinené výmazy z obydli, ktoré zanikli požiarom, čím došlo k ich zakonzervovaniu. Nízky počet známych prípadov možno dozaista pripísať tiež nerozpoznaniu významu týchto nálezov, a teda aj ich nezverejňovaniu.

Z hľadiska typologicko-chronologického predstavujú najbližšie analógie k cípovitým útvarom z Tornale nálezy z Prešova-Nižnej Šebastovej (obr. 14). Obidva nálezové celky možno datovať do stupňa BB1, kultúrne prináležia do rámca rozšírenia otomanskej resp. pilinskej kultúry a ich výzdoba vykazuje spoločné znaky. K nim rátame zbiehanie sa trojice paralelných rebier vo vrcholoch cípovitých útvarov, obdobou ktorého je prítomnosť krátkeho vertikálneho rebra v ukončení cípu, a tiež výzdobu koncentrickým krúžkom resp. výčnelkom v centrálnej časti cípov medzi rebrami zbiehajúcimi sa z oboch strán do vrcholov. Zdá sa, že smerom k mladším etapám doby bronzovej dochádza k modifikácii tejto výzdoby ubúdaním niektorých plastických prvkov. Z vrcholu cípov mizne krátke vertikálne rebro a z centrálnej časti cípov plastická kruhová výzdoba. Na začiatku mladšej doby bronzovej sa totiž stretávame už iba s trojicou paralelných rebier kopírujúcich horný obrýs cípov v súvislých vlnách. Približne ten istý štýl výzdoby sa podľa všetkého udržiava aj v druhej polovici mladšej doby bronzovej, ako to vidno na náleze z lokality Stránska – Kraliny II (obr. 15). V tomto období však už dochádza k zmene – zachovaný cípovitý útvar je nižší a širší ako chronologicky staršie nálezy a plastické rebrá v jeho ukončení sú skôr lomené ako zaoblené. Novinkou v tomto prípade je aj absencia ďalších cípovitých útvarov – zacho-

vaný cíp prechádza do horizontálne situovanej základne, ktorej horný okraj má rovnú stenu. Samozrejme uvedený náčrt vývoja výzdoby je iba hypotetický, keďže počet podobných publikovaných a datovaných nálezov je stále veľmi nízky. Na druhej strane je dosť pravdepodobné, že k určitým zmenám vo výzdobe v priebehu času dochádzalo a možno ich očakávať.

Celý súbor mazanice z Tornale predstavuje nepochybne len veľmi redukované množstvo materiálu, ktorý je navyše fragmentárne zachovaný. Rekonštrukcia vzhľadu stavby, ktorá stála v polohe Kolárov dom v strednej dobe bronzovej nie je preto možná, aj keď čiastočnú podobu niektorých architektonických prvkov možno doložiť. Ucelenejšie predstavy o jej podobe v súčasnosti neumožňuje hlavne stav výskumu resp. publikovania analogických nálezov ako aj skutočnosť, že tu ide o neodborne vyzdvihnutý nález bez detailne zaznamenaných nálezových kontextov. Napriek tomu nález mazanice z Tornale – Kolárovho domu, vďaka svojmu rozsahu a typologickej variabilite významným spôsobom dopĺňa a rozširuje poznatky týkajúce sa fenoménu plastickej výzdoby stavieb v dobe bronzovej.

LITERATÚRA A PRAMENE

- Balaša 1959* – G. Balaša: Zpráva o archeologickom záchrannom výskume v Šafárikove. Banská Bystrica 1959. Výskumná správa 270/59. Uložené: Dokumentácia Archeologického ústavu SAV v Nitre.
- Balaša 1961* – G. Balaša: Popolnicové pohrebisko pilinskej kultúry v Šafárikove. *Archeologické rozhledy* 13/5, 1961, 790–796.
- Balaša 1966* – G. Balaša: Šafárikovo – sídlo ľudu popolnicových polí. *Zpravodaj Krajského strediska štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Banskej Bystrici* 9, 1966, 46–51.
- Bátora 2018* – J. Bátora: Slovensko v staršej dobe bronzovej. Bratislava 2018.
- Beneš 1981* – A. Beneš: Plasticky zdobená a maľovaná mazanica mohylovej kultúry z Kutné Hory. *Praehistorica* 8. *Varia Archaeologica* 2, 1981, 97–104.

- Bouzek 1985* – J. Bouzek: The Aegean, Anatolia and Europe: cultural interrelations in the second millennium B.C. Studies in Mediterranean archaeology 29. Göteborg – Praha 1985.
- Bouzek/Tisucká/Vokolek 2017* – J. Bouzek/M. Tisucká/V. Vokolek: „Oltáře“ z Černého Vola – II. Archeologie ve středních Čechách 21, 2017, 783–801.
- Bouzek/Vokolek 2016* – J. Bouzek/V. Vokolek: „Oltáře“ z Černého Vola: prolegomena k publikaci. Archeologie ve středních Čechách 20, 2016, 711–722.
- Csányi/Stanczik 1992* – M. Csányi/I. Stanczik: Tiszaug-Kéménytető. In: W. Meier-Arendt (Hrsg.): Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Frankfurt am Main 1992, 115–119.
- Ďuriš 2018* – J. Ďuriš: Radzovce v období popolnicových polí: architektonická rekonštrukcia stavieb na základe analýzy mazanice. Nitra 2018.
- Fischl et al. 2022* – K. P. Fischl/T. Pusztai/T. L. Kienlin/A. Balázs/L. Gucci: Learn from the charred logs of your neighbour's house. Reconstruction of a unique Bronze Age building. Hungarian Archaeology Vol. 11, 2022, Issue 3, 1–9. – <https://doi.org/10.36338/ha.2022.3.5>, cit. 2. 11. 2023.
- Furmánek 1968* – V. Furmánek: Piliňské žárové pohřebiště v Šafárikově, okr. Rimavská Sobota. Archeologické rozhledy 20/1, 1968, 3–11, 133, 134.
- Furmánek 1973* – V. Furmánek: Výskum pilinského žiarového pohrebiska v Šafárikove. Vlastivedné štúdie Gemera 2, 1973, 26–52.
- Furmánek 1977* – V. Furmánek: Pilinyer Kultur. Slovenská archeológia 25/2, 1977, 251–370.
- Furmánek 1982* – V. Furmánek: Bronzové závěsky doby bronzové ze Slovenska. Slovenská archeológia 30/2, 1982, 315–346.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1991* – V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- Hájek 1953* – L. Hájek: Vzácny nález z doby bronzové v Barci u Košic. Archeologické rozhledy 5, 1953, 319–322, 341.
- Ilon 2014* – G. Ilon: Opfergrube der Hügelgräberkultur in der Gemarkung von Ménfőcsanak Spiralornament auf einem Tonfries eines Gebäudes. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 65/1, 2014, 5–42.
- Kmeťová/Hladíková/Gregor 2010* – P. Kmeťová/K. Hladíková/M. Gregor: Plastycky zdobená mazanica z Levíc-Géne. In: V. Furmánek/E. Miroššayová (ed.): Popolnicové polia a doba halštatská. Zborník referátov z X. medzinárodnej konferencie „Popolnicové polia a doba halštatská“. Nitra 2010, 139–160.
- Kujovský 2004* – R. Kujovský: Sídliisko lužickej kultúry v Trenčíne a počiatky lužickej kultúry na Slovensku. In: J. Batora/V. Furmánek/L. Veliačik (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2004, 399–370.
- Kvietok 2014* – M. Kvietok: Zvolen-Podborová – ulica J. Bánika 1–3 parc. č. EKN 1619/1 v k. ú. Zvolen. Banská Bystrica 2014. Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu 9/2013. Uložené: Dokumentácia Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici.
- Kvietok/Zachar 2018* – M. Kvietok/T. Zachar: Sídliiskový objekt pilinskej kultúry zo Zvolena-Podborovej. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2013, 2018, 113, 114.
- Nováček 2017* – T. Nováček: Vyhodnotenie materiálu pohrebiska otomansko-füzesabonyského kultúrneho komplexu v Nižnej Myšli (hroby 1–792). Dizertačná práca. Masarykova univerzita v Brne. Brno 2017.
- Patek 1968* – E. Patek: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Archaeologia Hungarica 44, Budapest 1968.
- Paulík 1962* – J. Paulík: Mazanica s plastickou výzdobou v dobe bronzovej na Slovensku. Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 10, 1962, 27–57.
- Paulík 1969* – J. Paulík: Kultúrny život a jeho hmotné prejavy v mladšej dobe bronzovej na Slovensku. Múzeum 14, 1969, 141–144.
- Polla 1960* – B. Polla: Birituálne füzesabonyské pohrebisko v Strede nad Bodrogom. In: A. Točík (red.): Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku 1. Bratislava 1960, 345–386.
- Romsauer 2003* – P. Romsauer: Pyraunoi. Pre-

- nosné piecky a podstavce z doby bronzovej a doby železnej. Nitra 2003.
- Rusnák 2007* – R. Rusnák: Pokračovanie záchranného výskumu v Stránskej. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2005, 2007, 164–167.
- Šimčík 2017* – P. Šimčík: Plasticky zdobená mazanica z Prešova-Nižnej Šebastovej. Zborník Slovenského národného múzea 111, Archeológia 27, 2017, 89–96.
- Točík 1981* – A. Točík: Nitriansky Hrádok-Zámeček. Bronzezeitliche befestigte Siedlung der Maďarovce Kultur. Nitra 1981.
- Vladár 1978* – J. Vladár: Umenie dávnovekého Spiša. Bratislava 1978.

PLASTICALLY DECORATED BRONZE AGE DAUB FROM TORNAĽA

MARTA ĎURICOVÁ

In 2020, an unmarked set of plastically decorated daub was found in the depository of the Central Slovak Museum in Banská Bystrica. When verifying the identity of this find in the museum's documentation, it was found that the material was collected in Tornaľa (Revúca district) in 1959 in an unspecified location Kolárov dom. It was brought to the museum by the then archaeologist G. Balaša, who at that time was conducting research in Tornaľa on the Piliny burial site in Dobogó. In order to clarify the background of this find, the excavation report of G. Balaša's research and relevant published data were reviewed. As a result, two important facts were discovered. The first was the absence of direct data concerning the site of the find itself, which was identified only as „Kolárov dom“ and thus the inability to spatially define the presumed settlement in relation to the Dobogó burial site. The second fact was the discovery that the entire assemblage of the daub, despite its uniqueness, has not yet been processed and properly published. The aim of the present paper is therefore to comprehensively evaluate the discovery of the plastically decorated daub from Tornaľa and to place it in the context of related finds, which come mainly from sites in the territory of present-day Slovakia.

The location of the house, as well as the full name of the owner of the land was determined from the subsequently obtained archive data of the Cadastral Administration in Revúca. According to them, the daub collection in question was found on plot of L. Kolár No. 1690, located on Puškinova Street in Tornaľa (Fig. 1). On the basis of this finding, it can be concluded that the settlement with the find of plastically decorated daub was located approximately 170 m south-west of the cremation burial site of the Piliny culture investigated by G. Balaša and later V. Furmánek in the 1950s and 1960s.

The excavation report of G. Balaša (1959, 20, 21) shows that L. Kolár obtained the find in July 1959 while digging the foundations of his house. It consists of a set of 21 daub fragments, of which 15 pieces are fragments with plastic decoration and 6 pieces are undecorated. The whole collection could be divided into four groups on the basis of shape, decoration and preserved traces of structural details.

The first group included fragments of plastically decorated daub in the shape of symmetrical tips (Figs. 2–4). All the points have the shape of a regular isosceles triangle with slightly inwardly folded side walls. The relief decoration in all recorded cases consists of parallel ribbing following the upper outline of the tips. Each fragment is decorated with three horizontally running ribs. The fragment with two tips is an exceptional find. In the context of the observed finds, we encounter in greater number mainly those representing separate daub tips.

The back of all the tips of the first group is undecorated, arched and smoothed, widened at the base. In these places there can be found horizontally situated negatives of beams or stakes. On the basis of the above, it can be assumed that the pointed formations of the type in question were formed on the surface of already standing wooden structures in the horizontal plane. In accordance with older views, it can be agreed that such a frieze was either placed on the beam lintel of windows and doors or decorated the upper edge of the walls below the roof.

The second group is represented by fragments of plastically decorated daub in the shape of asymmetrical tips (Figs. 5–7). A characteristic feature is the broad rounding of the pointed ends and their slight bend to one side. Compared to the first group, the plastic decoration on the frontal side is also different, which is characterised by only a pair of ribs. The back of this group of tips is

rounded, smoothed and without decoration. Unlike the first group, however, the negatives of the beams are absent on the back and underside. The structural details in these cases are only showed as a shallow depression observed in the central inner part of the tips. Based on the above mentioned, it can be assumed that the tips with the depression may have originally been located at the rounded ends of horizontally situated timbers. This means that they may have formed a decorative part of the architectural elements placed laterally in the corner positions of the building.

Of course, the tips in question could have had other locations within the facade, and their different functions cannot be ruled out either. It is known that in the Bronze Age, embossed daub was used not only to decorate the walls of houses, but also as a surface decoration for fireplaces, ovens, various clay bases and other smaller objects that were a common part of the interior furnishings of dwellings. In the Tornaľa daub collection, this could be indicated by the fragment that J. Paulík (1969, 143) considered to be part of the front wall of a clay altarpiece (Fig. 5). Such an interpretation is to some extent supported by the observed construction details, which point to the combination of the use of a wooden pole with a flat wood panel.

The third group included fragments of relief-decorated daub that were not formed into tips, had different shapes and inconsistent decoration of the frontal side (Figs. 8–10). These included fragments of two relief ribs, a larger fragment of a daub decorated with a pair of relief ribs, a fragment of a protrusion and also a rare fragment with relief decoration in the form of a spiral. It is quite probable that, with the exception of the latter, all the fragments originally formed part of the decoration of the first or second group's tip-shaped formations. As for the fragment with the spiral, the shallow groove on its back suggests that this fragment comes from a clay daub applied directly to the wooden beam of the vertical wall of the building and not from the decoration of the above-mentioned tip-shaped formations.

In the fourth group there are six pieces of daub with a straight shaped frontal wall with-

out relief decoration (Fig. 11). The relationship of the undecorated masonry to the above-mentioned relief-formed units is suggested not only by the same findspot, but also by the negatives of horizontally-situated logs and beams, or a combination of these, which are found on the back or top and bottom of all the fragments, respectively.

The analysed collection of daub from Tornaľa, Kolárovo dom site was found in the contents of a settlement building accompanied by ceramic material which, in addition to numerous sherds, also contained the torsos of three reconstructable vessels (Fig. 19). Their shape and decoration derive from the Early Bronze Age ceramic traditions. On this basis, the object in which the plastically decorated daub was found can be dated to the first half of the Middle Bronze Age. In the context of relative chronology, this section corresponds in time to stages BB1–BB2 (BC1). In south-central Slovakia, this period is associated with the beginnings of the South-eastern urn-field cultures.

The finding of a plastically decorated daub in the shape of a point also occurred in the given geographical area at the Stránska – Kraliny II site (Fig. 15). However, this settlement is dated by pottery finds to the HA1–HB1 stages, i.e. chronologically it belongs already to the second half of the Late Bronze Age. The settlement in Stránska – Kraliny II is only about 5 km south-west of the Tornaľa – Kolárovo dom site. They are therefore almost neighbouring sites, which would indicate the existence of a tradition of relief decoration of building facades in this southern region of Slovakia over a long period of time.

The finds from Tornaľa – Kolárovo dom form a larger typologically diverse collection of decorated and undecorated daub, which apparently originates from the destruction of the walls of a building with a wooden structure. The recorded variability of the finds suggest that the surviving fragments originally formed part of various architectural elements. They were most probably situated on the outside of the walls of the building in different positions. Undecorated blocks of plain-walled daub may have originally covered the entire wall surface continuously, while

the decorated blocks appear to have been placed only in exposed areas.

Indications for the occurrence of formally and decoratively inconsistent sets of relief decorated daub exist at other sites as well. It can therefore be assumed that the surface treatment of the walls of the buildings was originally more varied than it may appear today, and a wider range of architectural and decorative elements seems to have been applied within individual sites. Amongst these, the prevalence of tip-shaped formations and surface decoration in the form of ribs, protrusions, concentric rings and spiral motifs appear to be dominant.

Along with the daub, other finds were found in Tornaľa – Kolárovo dom. They consisted of a larger quantity of settlement pottery with a straw surface, a find of a clay weight, a fragment of a portable kiln and a grainer. On this basis, it can be assumed that the building of the Piliny culture in the position of Kolárovo dom had a profane character and a residential function. At the same time, from the nature of the recovered finds it is not possible to infer the presence of a social elite. In this context, the accompanying finds from some other sites, which have yielded finds of plastically decorated daub, also testify to buildings of a profane character used by the common population.

Mgr. Marta Ďuricová, PhD.

Stredoslovenské múzeum

Námestie SNP 3755/4A

SK – 974 01 Banská Bystrica

duricova@ssmuzeum.sk

The absence of clues that would allow to associate the finds of plastic decorated plaster with the presence of higher social classes encourages that the relief decoration of the facades of buildings could have been more or less common in the Bronze Age. However, only clay daub from dwellings destroyed by fire have been preserved, and even that only partially. It is also understandable that not all such buildings have yet been unearthed. The low number of known cases is probably also attributable to the failure to recognize the significance of these finds and hence their non-publication.

The whole collection of the Tornaľa daub represents only a very small amount of the material of the original building, which is moreover fragmentarily preserved. As such it proves only a partial form of some architectural elements without the possibility of reconstructing the whole appearance of the building. Nevertheless, the discovery of the daub from Tornaľa – Kolárovo dom, thanks to its scale and typological variability, significantly complements and extends the current knowledge concerning the phenomenon of plastic decoration of the buildings walls in the Bronze Age.

Translated by Veronika Kvietková
and Marta Ďuricová